

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний аерокосмічний університет ім. М.Є. Жуковського
“Харківський авіаційний інститут”**

О.П. Проценко, В.Б. Селевко

ОСНОВИ ЕТИКИ І ЕСТЕТИКИ

Навчальний посібник

Харків “ХАІ” 2006

ББК Ю7 я 73 + Ю8 я 73

Основи етики і естетики / О.П. Проценко, В.Б. Селевко. – Навч. посібник. – Харків: Нац. аерокосм. ун-т “Харк. авіац. ин-т”, 2006. – 54 с.

Розглянуто етапи розвитку етичної й естетичної думки, охарактеризовано основні поняття і категорії. Позначено сучасні проблеми моралі та мистецтва.

Для студентів, магістрів, аспірантів, слухачів курсів “Філософія”, “Етика і естетика”, а також для читачів, що цікавляться проблемами філософії та культури.

Рецензенти: д-р філос. наук, проф. Н.С. Корабльова,
канд. мистецтвознавства, доц. О.Ю. Оленіна

ЗМІСТ

Розділ I. Етика.....	4
Тема “Етика як область філософського знання, її предмет і методи дослідження”.....	4
Тема “Історія розвитку етичної думки”.....	11
Тема “Поняття моральної свідомості й етичні категорії та їх класифікація”.....	19
Тема “Мораль у системі соціальної взаємодії й індивідуальної поведінки: сутність, структура, функціонування”.....	21
Тематика контрольних робіт з етики.....	24
Розділ II. Естетика.....	26
Тема “Естетика як система знань і методи досліджень”.....	26
Тема “Основні напрями естетичної думки: історія і сучасність”.....	29
Тема “Категорії естетики та їх місце у відображенні різноманіття світу”.....	38
Тема “Мистецтво й художня творчість. Художник у технократичному світі”.....	41
Тематика контрольних робіт з естетики.....	44
Тестові завдання.....	46
Глосарій.....	47

Розділ I. ЕТИКА

Тема “Етика як область філософського знання, її предмет і методи дослідження”

1. Способи інтерпретації понять «етика», «мораль», «вдачі».
2. Нормативна етика та її проблеми.
3. Задачі й призначення прикладної етики.
4. Етичний дискурс сучасних соціальних практик: ЗМІ.

Виникнення терміна «етика» і окремої дисципліни щодо самостійної системи знань пов'язані з ім'ям Арістотеля, старогрецького філософа, що жив у V ст. до н.е. Термін «етика» походить від давньогрецького слова «етос», яке спочатку розуміли як загальне, притаманне всім й призначене для всіх. У подальшому воно стало позначати стійку природу якого-небудь явища, події, вдачі, характеру. Відштовхуючись від слова «етос», Арістотель утворив прикметник «етичний». Терміном «етичний» Арістотель позначав таку область людської реальності, яка представлена особливостями індивідуальної й суспільної поведінки.

За аналогією з терміном «етичний» з латинської мови Цицероном було утворено слово «моральний», від якого згодом з'явилося слово «мораль». За своїм походженням воно є латинським еквівалентом старогрецького терміна «етика». В деяких європейських мовах уже набагато пізніше (XVI-XVIII ст.) виникли терміни, синонімічні «етиці» та «моралі». Так, у німецькій та російській мовах поширилося слово «моральність». У загальнокультурній лексиці слова «етика», «мораль» і «моральність» вживають як взаємозамінні, а в навчально-академічній – етикою називають науку про мораль і моральність.

Потенціал етичного знання включає в себе ідеї й концепції про те, що є мораллю. Сюди відносять і напрями в дослідженні індивідуальної моралі, принципи побудови етичної поведінки, мотивації й результативність вчинків, морально-психологічний потенціал особи. Система етичного знання закріплена в понятійно-категоріальному апараті. До основних категорій етики як науки відносять благо, добро, зло, честь, совість, справедливість, відповідальність і т. ін.

Безпосередній взаємозв'язок теоретичних досліджень із реально-практичною діяльністю послужив підставою віднести етику до практичної філософії. Акцентуючи увагу на цьому, вже Арістотель відзначав, що етика має справу не з благом самим по собі, а здійсненням благом, з конкретними шляхами його досягнення. Мораль як ціннісно-оцінна соціальна активність виходить зі встановлень «практичного розуму». За думкою І. Канта, в моралі людина

підкорюється тільки своєму власному і, проте, загальному законодавству.

Етичне знання містить у собі нормативний аспект, відображаючи гуманістичний потенціал моралі. Обґрунтування норм, з одного боку, пов'язано з виявленням особливостей моральних розпоряджень, їх класифікацією, а з іншого – розкриттям їх конкретного змісту, реалізацією в конкретні форми поведінки. За допомогою етичних норм визначаються характеристики допустимої поведінки, встановлюються межі вільної активності й творчої діяльності. Нормативна етика містить у собі знання про дозволена (схвалювану) поведінку і недозволена (негожу). Нормативна етика декларує належне, моделює зразки поведінки, конструює етичний ідеал особи. До самих відомих нормативів досконалих осіб, сконструйованих етичною думкою, можна віднести «абсолютно мудрого» у Конфуція, «прекрасного» – у Арістотеля. Ідеальну нормативну модель підприємця створив Б.Франклін, сучасний тип «самоактуалізуючої особистості» – А. Маслоу.

Початок ХХ ст. відзначено появою різних систем нормативної етики. Основна мета цих досліджень полягає у виявленні «дійсних регуляторів», що оптимізують етичні відносини людей в суспільстві. Широкої популярності й дискусійного характеру набули дослідження, розроблені Б. Скіннером – провідним представником необіхевіоризму в США. На його думку, активність людини зумовлена системою стимулів, які здатні контролювати, коректувати, програмувати поведінку людей. «Технологія поведінки», на думку Б. Скіннера, не зменшує відчуття власної гідності особи, і поведінка розцінюється як етична в тому випадку, якщо вона схвалюється іншими і відповідає контрольним механізмам навколишнього середовища. В жорсткій нормативній поведінці Б. Скіннер бачить не тільки відбиток часу і умов, в яких живе сучасна людина, але й запит цивілізації.

Безпосередня трансляція знань про мораль у практичну діяльність привела до появи так званої прикладної етики, покликаної типізувати етичну поведінку, створювати стереотипи дій і вчинків стосовно певного роду соціальної активності. Етико-прикладні дослідження стали особливо актуальними у зв'язку з розширенням, ускладненням і новоутворенням у виробничій сфері, службово-професійній діяльності, а також організаційно-управлінській, торгово-комерційній, фінансовій та ін.

Виникла об'єктивна необхідність регулювання етичних процесів в їх найбільш масових виявленнях, оскільки загальне в моралі здійснюється і фіксується тільки за допомогою індивідуальних форм. Тут йдеться про координування колективних дій, впорядкування, вплив чинників моралі на ефективність діяльності, її емоційний настрій (оптимізм, віра в успіх, відданість і т.п.), що в результаті сприяє результативності будь-якого значущого заходу.

Така етика ставить перед собою задачу «моделювання» і «проектування» різних морально-ділових якостей людей, всякий раз актуалізуючи ті з них, які безпосередньо пов'язані з конкретним родом діяльності, і одночасно враховуючи волевиявлення, бажання і схильності зайнятих у ній людей.

Така етика пов'язана з проблемами вдосконалення етичних відносин і в таких сферах життя суспільства, як побут, сім'я, дозвілля. Тому вона орієнтована на дослідження, яке спрямоване на вироблення практичних рекомендацій для етичного вдосконалення в цілому. Партикулярна етика орієнтується на ситуацію, подію й відповідну «технічну», «інструментальну» сторону поведінки, при цьому вона зберігає своє основне призначення – впливати на духовний світ особи, збагативши його. Така етика є знанням про систему управлінської взаємодії етичної теорії, моралі й етичного виховання і освіти. В цьому значенні прикладна етика діє в безпосередньому зв'язку з моральною практикою незалежно від того, в яку конкретну сферу таку практику включають як обов'язковий компонент: політику, економіку, професійну діяльність, побут.

У сучасному філософському знанні прикладний аспект етики знаходить оригінальну інтерпретацію. Особливий інтерес становить дискурсивна теорія моралі Ю. Габермаса, де етика виведена як своєрідний метод, за допомогою якого люди можуть прийти до згоди і єднання. Етичні постулати в процесі дискурсивних практик переходять у ранг конкретних рекомендацій, що позитивно впливають на результати сумісних дій людей. І ті етичні норми, які визнають всі, хто має до них відношення, можуть стати загальним керівництвом до дії. Етичний дискурс сприяє відмові від застарілих догм, отриманню консенсусу.

Відповідь на запитання про те, чи можуть поєднуватися і доповнювати один одного моральні та позаморальні мотиви й наміри, зокрема утилітарно-прагматичні, дає так звана комплементарна етика. Коли йдеться про конкретну ситуацію і активну діяльність суб'єкта в ній, тоді моральні цінності, знаходячи визначеність, виступають з іншими цінностями в єдності на основі принципу доповнювальності. Комплексність мотивації вчинків людини зумовлена складністю і багатовимірністю його соціальної діяльності.

Етика ділового спілкування – відносно самостійна область знання про моральні норми та принципи соціально-економічної й політичної активності людей. Етика ділового спілкування покликана не тільки відображати етичний потенціал взаємодії людей в процесі вирішення соціально значущих задач, але й реалізовувати його в системі конкретних дій і вчинків, формулюючи нормативний «кодекс», конкретизуючи область не просто дозволеної, але і необхідної поведінки.

За допомогою спеціально розроблених вимог, що ставлять до поведінки як обов'язкові, виявляється можливим відділяти прийнятні

(моральні) вчинки від неприйнятних (неморальних) стосовно суто певної діяльності.

Так, наприклад, у бізнесі до варіантів поведінки, звичайно заборонених етичними нормами, відносяться хабарі, здирство, подарунки, виплата співучаснику частини незаконно отриманих грошей, конфлікт на ґрунті зіткнення інтересів, порушення законів у цілому, шахрайство, розкриття секретів компанії, використання інформації, отриманої в довірчій бесіді від членів «своєї групи», незаконні виплати політичним організаціям, протиправна поведінка заради інтересів фірми.

Етикет ділового спілкування виходить за рамки морального регулювання і перетинається з областю адміністративних розпоряджень і правового законодавства. Саме тому у сфері ділового спілкування етичні вимоги відрізняються не тільки рекомендаційним, але й примусовим характером. Етикетна нормативність реалізує себе через систему правил, звернених до зовнішнього боку поведінки, створює визначену тональність спілкування, утворює особливий тип взаємозв'язку. Правила етикету відносяться до похідних соціальних потреб і в межах соціального продукування можуть бути як конвенціональними, так і інституціональними.

Етична спрямованість іноді стає важливим елементом планування в діяльності фірми або корпорації. Правила етикету звернені до технічної, операндної сторони поведінки, вони в сукупності з моральними вимогами здатні втілювати в життя систему духовних цінностей. Вступаючи в процес соціального регулювання, моральна норма апелює до загального і цілого, а правило етикету – до приватного, одиничного. Етикетні вимоги фіксують явище вчинку і дій, коректуючи форму, моральні – звернені до їхньої сутності й змісту. Правила етикету в сукупності з моральними нормами орієнтують на погодженість людей в їхніх діях і вчинках, сприяють порядку та дисципліні у відносинах і діяльності (регламент, канон), реалізують принцип доброзичливості. Моральні норми звертаються до відповідальності, включаються в стратегію поведінки, наділяючи її змістовним конструктом.

Прикладне призначення етики ділового спілкування сприяє створенню системи вимог як особливого регламенту, а іноді і канону, на основі яких слід будувати свою поведінку партнерам і співробітникам. Соціальні організації стосовно своєї мети можуть вживати різних заходів з метою поліпшення етичної поведінки керівників і рядових працівників. До таких заходів відносять розробку етичних нормативів, створення комітетів з етики, проведення соціальних ревізій, навчання етичній поведінці.

Етика ділового спілкування скерована на гуманізацію і оптимізацію всієї системи комунікативних зв'язків у вирішенні соціальних задач, а також і засобів їх досягнення. Будучи пов'язаною з

тією чи іншою конкретною діяльністю, етика ділового спілкування актуалізує область належної для неї поведінки.

Мораль у діловому спілкуванні (політика, державний департамент, економіка, включаючи бізнес, приватне підприємництво) коректує засоби і прийоми організації та вживання заходів при вирішенні соціальних задач. Вона складається з раніше встановленого набору вчинків, установлених ціннісних орієнтирів, де критеріями виступають ефективність, надійність, результативність. Мораль у такому призначенні «працює на стереотип», матрицю дій, що сприяють досягненню конкретної мети. Доцільність, оптимальність поведінкової активності сприяють успіху в просуванні справи. В цій ролі мораль включена у вирішення таких проблем, як співвідношення приватного та суспільного інтересу, мети і засобів, орієнтація на менше зло, щоб уникнути великого.

Моральна діяльність у діловому спілкуванні пов'язана з установленням як нормативних розпоряджень – толерантності, компромісу, уваги та пошани до оточуючих, відчуття власної гідності, вірності даному слову, відповідальності за доручену справу. Такі розпорядження та відповідні їм форми поведінки регулюють ряд конкретних ситуацій, типових для вказаної сфери діяльності. Так, «ділову мораль» відрізняє довіра («кредит довіри»), дотримання взаємних зобов'язань («банк» взаємних зобов'язань), згуртованість (корпоративний дух), зацікавленість і навіть відданість фірм, організацій, установ. Разом із тим мораль покликана попереджати типові негативні ситуації, що спостерігаються в діловому спілкуванні: обман, шахрайство, комерційне шпигунство, кадрове піратство, здирство, скарги, доноси і т. ін.

У діловому спілкуванні мораль пронизує всі комунікативні акти без безпосереднього акценту на неї самої: керівництво, підкорення, співпраця, партнерство, конфліктні ситуації, а також ті, які пов'язані з ризиком, зустрічі, переговори, презентації.

Моральні відносини мають ряд особливостей. Вони входять як складові в будь-яке інше спілкування. Людина, яка вступає в моральні відносини, випробовує себе – чи здатна вона спілкуватися з іншими людьми. Мораль характеризує власне людське в людському гуртожитку.

Мораль включена у філософію й ідеологію організацій, фірм, корпорацій і підприємств. Наприклад, в американській корпорації IBM моральні принципи визначені так: пошана до людини, прагнення до вдосконалення. Сюди ж відноситься бездоганна чемність, запобігливість, готовність приділяти увагу, взяти на себе відповідальність. Мораль відображається також у ритуальних формах поведінки та міфологемах, які несуть в собі інформацію про історію організації, її «батьків», головні принципи спілкування, а ритуали закріплюють традиції, створюють атмосферу свята, настроєності на успіх. У масштабі ділового спілкування мораль виглядає не як

проблема, що вимагає дозволу, який супроводиться тривалими рефлексіями, пов'язаними з муками совісті, виною, розкаянням, а як даність – вона є те, що і як повинно бути. «Інструментально-технічний характер», який мораль знаходить у діловому спілкуванні, сприяє дисципліні, впорядкованості і координованості дій.

Моральна діяльність у діловому спілкуванні важлива не сама по собі, а в контексті конкретних соціальних задач, що стоять перед людьми. Тут моральна діяльність будується на передбаченні і прогнозуванні того, як впишуться конкретні вчинки конкретних людей в значущі події і як відобразяться на їх результаті.

В цей час моральна культура знаходиться під помітним впливом існуючих засобів масової інформації. Таке виявлення соціальної комунікативності має неперевершену здатність виявити, зберігати й трансформувати інформацію про моральне належне. Засоби масової інформації включаються в загальний хід виховної й освітньої стратегії щодо прилучення до моралі через ознайомлення, наочність, навіювання та маніпулювання. Разом із тим мас-медіа здатні і до протилежного – завдати втрати культурі поведінки та спілкування, потураючи спрощенню нравів, сприяти їх падінню. Цілий ряд сучасних програм віддають перевагу особистому життю над суспільно значущим. Приватне життя може бути об'єктом уваги мас-медіа. Однак у погоні за стійким інтересом споживача на огляд, обговорення виноситься інтимно особисте, сакраментальне, а потім і все те, що без сумніву відноситься до вульгарного, низького. При цьому в програмах відсутні моральні судження, оцінки, принципи. Мова моралі в сучасній продукції мас-медіа не завжди присутня. Факти й готові стереотипи, укладені в короткий проміжок часу, змінюючи один одного, не викликають почуття причетності, обґрунтованого принципу, моральної оцінки. Продукція ЗМІ має можливість руйнувати відносини взаємності співрозмовників, залишає суб'єкта сам на сам із поставленою проблемою, перед якою буває важко встояти поодиноці.

Калейдоскоп подій завдає шкоди як морально-раціональному, так і морально-емоційному. Сфера морально-психологічних устремлінь і переживань припускає тривалість, розмірність у відношенні до того, що відбувається. Це визначає їхню стійкість і продуктивність, дозволяючи стати змістом душевного складу людини. Факти, готові стереотипи, укладені в короткий проміжок часу, не встигають стати предметом осмислення, не викликають почуття причетності й обґрунтованих оцінних суджень. Спілкування через мас-медіа, підміняючи живе спілкування, обертається моральним відчуженням та індіферентизмом.

Звільняючись від моралі, ЗМІ у своїх окремих програмах звільняються і від етикету. Стійкі вербальні та візуальні втілення добра і зла, честі й позитивної якості, обов'язку і совісті та їхнє перетворення на чемність, делікатність, увічливість не знаходять себе ні в головних акцентах продукції, ні в концептуальних обґрунтуваннях.

Приватні проблеми зводяться до публічного проголошення, набуваючи статусу загального, загальноприйнятого, незаперечного.

Через те, що декларується й демонструється, мас-медіа відіграє роль диктатора у проблемах моральної культури, наділяючи значущістю те, що таким не є. Саме тому особливою популярністю користуються передачі або статті, наповнені непристойними анекдотами, чутками, плітками. Суєтність життя, марність стають предметом уваги, обговорювання, зведення в сенс існування без орієнтації на стать, вік, смак, пріоритет. Мас-медіа в погоні за залученням уваги і успіхом негласно звертаються до всездозволеності, в той час як етикетна нормативність з моменту свого виникнення була орієнтована на обмеження, регламентацію всього різновиду соціальної активності. Стирання меж між пристойними та непристойними ЗМІ має цілий ряд передумов, починаючи від запиту часу, політичних устремлінь, економічних інтересів і закінчуючи відсутністю моральних принципів і професійної етики представників ЗМІ.

Контрольні запитання

1. Який зміст понять “етика” і «мораль» ?
2. Які відмінності етики теоретичної від практичної й нормативної?
3. В чому полягає етична спрямованість сучасного менеджменту?
4. Розкрийте етичний потенціал реклами і P.R.

Література

1. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник. – М., 1989.
2. Гусейнов А.А. Сослагательное наклонение морали // Вопросы философии. – 2001. - № 5.
3. Малахов В. Этика: Курс лекцій: Навч. посібник, - К., 2000.
4. Этика: Учебник / Под общ. ред. А.А. Гусейнова и Е.Л. Дубко. - М., 1999.
5. Этика ділового спілкування: Курс лекцій / Т.К. Чмут, Г.Л. Чайка, М.П. Лукишевич, І.Б. Осечинська. – К., 1999.
6. Герет Томас М., Клонські Річард Дж. Этика бізнесу: Пер. с англ. – К., 1999.
7. Проценко О.П. Этика и этикет в деловом общении: Учеб. пособие. – Х., 2002.
8. Проценко О.П., Мантула Л.А. Этика рекламного индикатива // Вісник Харківського національного університету

- ім. В.Н. Каразіна № 579/2. Наука, культура, постмодерн. Сер. «Теорія культури та філософія науки», - X., 2003.
9. Мескон М.Х., Альберти М., Хедоури Ф. Основы менеджмента: Пер. с англ. – М., 1992.
 10. Дробницкий О.Г. Понятие морали. –М., 1974.
 11. Эпштейн М. Поступок и происшествие. К теории судьбы // Вопросы философии. – 2000. - №9.
 12. Прокофьев А.В. Об этическом смысле антитезы: “мораль для человека” или “человек для морали” // Вопросы философии. – 1998. - № 6.

Тема “Історія розвитку етичної думки”

1. Становлення етичного знання. Етика античності.
2. Середньовічна етика: проблеми і представники.
3. Етичні погляди епохи Відродження і Нового часу.
4. Філософія моралі в XIX – XX ст.

На початковому етапі розвитку філософської думки вчення про мораль невід’ємна від гносеології й онтології. Сфера соціально-етичного життя розглядається залежно від загального космічного порядку. Разом із цим вона поступово визначається як самостійна проблематика, пов’язана з виявленням духовних якостей особи, її нормативним зразком (ідеалом) і питаннями співвідношення фактичної життєдіяльності індивіда, його способу життя.

В історії європейської філософії ця стадія представлена Анаксимандром, Гераклітом, піфагорійцями та іншими мислителями античного суспільства. Антична етика починаючи з Демокріта переважно виступає як вчення про чесноти. Якнайповніше воно наведено в етиці Арістотеля. Головна увага мислителів звернена до феномена моральної особи, до виявлення тих якостей, які вона повинна мати, стаючи суб’єктом моральної діяльності. Особа, що має певний моральний потенціал і етичну обізнаність, на думку мислителів, повинна відчувати задоволення від свого способу життя (відчувати себе щасливою – Демокріт, Епікур), бути активною і відповідальною як за окремий свій вчинок, так і за життєву стратегію в цілому (Арістотель). Мислителі обґрунтовували необхідність формувати такі якості, як мужність, помірність, справедливість і т. ін., управляти емоціями і пристрастями, виходити з єдності власних прагнень з інтересами сім’ї та держави.

В ході свого розвитку стародавня етика прийшла до ідеї створення етичного образу, що втілюється в ідеї мудреців.

Основною проблемою, з якою пов’язана філософська думка середньовіччя, була проблема зв’язку людини і Бога, яка знайшла

втілення в осмисленні співвідношення людського розуму і віри, а в етичній інтерпретації – співвідношення визначення і свободи волі.

Етична думка середньовіччя в своєму розвитку неоднорідна, проте на всьому своєму протязі вона пов'язана з релігією, в європейській традиції – з християнством.

У ранній період середньовіччя задача етики полягала в проникненні в духовне єство біблійного навчання і виведення моралі з її основних постулатів. Для представників етичної думки цього періоду Орігена і Тертулліана найактуальнішою була проблема морального зла, пов'язаного із здатністю людини як розумної істоти до «споглядання доброго і ганебного» (Оріген).

Принципи гріхопадіння людини укладені в свободі його духу. На думку Тертулліана, свавілля є причиною зла. Позбавлення від гріху і подолання морального зла пов'язано, з одного боку, з аскетичним способом життя, а з іншого – з упокорюванням перед Богом. Згідно з Тертулліаном, до упокорювання як основної чесноти входять й інші: вірність, справедливість, терпіння в стражданні, помірність, цнотливість, лякливість.

В етиці Августина буття являє собою синтез духовних цінностей. Поведінка є добродійною тоді, коли вона відображає порядок буття. Причина морального зла полягає в тому, що людина порушує добродійний порядок благ, плутає вищі та низькі, абсолютні й відносні цінності. Етична думка періоду патристики зрештою пристосовує біблійний міф до реальної практичної активності людей, внутрішній ентузіазм віри і любові до Бога перетворюється на зовнішню благопристойність, регламент повсякденного життя. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває ідея Благодаті, яка виражала особливість нового варіанта етичної теорії, обумовленої схоластикою. Ідея Божої благодаті як достатньої підстави для слідування заповідям і повчанням посідає значне місце в міркуваннях Хоми Аквінського. Благодать, на думку філософа, – це дар Божий, який наділяє людину інтуїтивною схильністю до добра. Зрозуміло, що дотримання законів Божих – справа складна і не для всіх досяжна. Благодать же – це допомога людині, якій не вистачає розуму або волі для точного дотримання Божих заповідей як персоніфікованого втілення етичного ідеалу. Тим самим етика задовольняла соціальне замовлення суспільства, яке полягало в тому, щоб примирити Бога з гріховним світом, а віру – з розумом, щоб наповнити надією мирську діяльність.

В пізньому середньовіччі єдність інтелектуального пізнання і практичної життєдіяльності конкретизувалася в співвіднесенні внутрішнього і зовнішнього в людині (Мейстор, Екхарт), розуму і волі у вчинках (Дунс Скотт).

В етиці Відродження і Нового часу знайшли відображення ідеї про активність індивіда у виборі своєї життєвої стратегії, організації та побудови свого земного, повсякденного існування. Гуманізм і секуляризація дозволили не тільки «заспівати гімн людині» (Піко

Мірандола), оголосити його автономним у відношенні до Бога, але й наділити його таким моральним потенціалом, який гарантував би йому індивідуальну неповторність, гармонійність, інтелектуальну енергію і заповзятливість. Філософи Відродження виступали за відповідність вчинків особам, часу і обставинам (М. Монтень). Етичний ідеал або гармонійність природи дається через єдність поглядів із діями (К. Ландіно), насолоди з користю (Л. Валла), краси з чеснотою (М. Фічіно), а також прагнення до того, щоб володіти тим, чого побажаєш, бути тим, ким хочеться (Піко Мірандола).

У зв'язку з розвитком капіталістичного способу господарювання в епоху Відродження в етичних поглядах мислителів з'являються моральні обґрунтування підприємництва і збагачення. Так, наприклад, передумовами досягнення успіху вважалися уміння володіти пристрастями, позбавлятися заздрості, жадності, надмірності, що порушують душевний спокій (П.Б. Браччоліні, Л.Б. Альберті).

Новий час і Просвітництво з кінця XVII – початку XVIII ст. ґрунтуються, принаймні, на проблемі обґрунтування суб'єкта як активного і морально діючого, що співвідносить свої дії з інтересами інших і суспільства в цілому. У зв'язку з цим формулюються моральні стратегії, завдяки яким індивіду вдається благополучно об'єднати свої зусилля із зусиллями інших, уникнути «війни всіх проти всіх» (Т. Гоббс), прийти до розумної угоди (конформізму) завдяки терпимості (толерантності).

Представники етичної думки XVII в. розходяться в трактуванні єства моралі. Т. Гоббс, Р. Декарт, Б. Спіноза обґрунтовують ідею про те, що тільки розум може бути основою моралі. Розум виступає способом упорядкування всього життєвого процесу і, перш за все, моральної діяльності. Розум виступає головним регулятором поведінки людей, врівноважує їх пристрасті, гармонізує вчинки. Розумність поведінки дістає схвалення і розглядається як втілення моральних цінностей. Д. Локк, Д. Юм, А. Сміт виводили мораль із природної сутності людини (інстинктів, відчуттів і т. ін.) і стверджували, що людська поведінка не може визначатися тільки діяльністю розуму, оскільки, здійснюючи вчинки, люди спираються на відчуття і емоції (симпатії й антипатії).

В період XVII – XVIII ст. в європейській етичній теорії отримали широке розповсюдження ідеї освіти. Просвітителі, мислителі, а в їх числі Гельвецій, Гольбах, Мандевіль та ін., стверджували пізнавальну діяльність людини головною умовою її моральності.

Особливе місце в європейській етичній думці XVIII ст. посідають дослідження представників німецького класичного ідеалізму І. Канта, Г. Гегеля, Л. Фейєрбаха та ін.

І. Кант розрізняє в етиці теоретичну і практичну спрямованість. Він сформулював основну проблему етичної теорії – необхідність пошуку загального морального принципу, який прихований за

різноманіттям вдач. Поняття є моральними, за І. Кантом, – це значить вийти за межі індивідуально особистісних уявлень про добро і зло, які скуті приватним інтересом окремої свідомості і виявляються в різноманітті соціальних дій і вчинків. Вищим принципом у навчанні І. Канта виступає категоричний імператив, який є не що інше, як предмет узагальнення, і абсолютна вимога пред'являється окремому індивіду для реалізації свого і разом з тим загального інтересу.

Порівняно з І. Кантом, Г. Гегель здійснив перехід від етики доброї волі до етики соціально-змістовної діяльності історично вагомих вчинків. У філософії Гегеля істотне значення має розмежування понять моралі й моральності, що приводить до виявлення двох сфер – індивідуальної волі, моральної рефлексії актуалізованих індивідів і звичаїв як прийнятих норм справедливості. Таким чином, мораль отримує свідому моральність продовження в інших суспільних сферах – родині, громадянському суспільстві, державі. Етика Л. Фейєрбаха на відміну від етики І. Канта і Г. Гегеля – етика щастя. Умовою його досягнення є спілкування як єдність людини з людиною, в якому й виявляється прагнення до щастя, тобто до задоволення. Чуттєвість людини в тлумаченні Л. Фейєрбаха – суспільна, оскільки вона можлива тільки через відчуття іншої людини, через любов людини до людини, яка зумовлює солідарність й рівність людей.

Етику XIX ст., як і філософію цього періоду в цілому, прийнято називати неокласицизмом. На перший план виходять антропологічні й культурологічні проблеми, які оригінально вплинули на тлумачення моралі. В етиці XIX ст. можна визначити декілька підходів до вирішення моральних проблем: оновлення ортодоксальних вірувань у контексті соціальних змін, обумовлених наукою і технікою (Ф. Достоевський, Л. Толстой, Л. Шестов, М. Бердяєв та ін.), створення нових систем, які відображають єдність творчого потенціалу людини, зв'язку раціоналізму з духовними та соціокультурними трансформаціями (К. Маркс, О. Конт, І. Бентам, А. Шопенгауер, Ф. Ніцше та ін.).

Тенденції, що склалися в етиці XIX ст., розвиваються і в XX ст. Триває розвиток науково-раціоналістичних напрямів в етиці (позитивізм, прагматизм), котрі виходять з німецької класичної філософії і намагаються зосередитися на питаннях, безпосередньо пов'язаних із науково-технічним прогресом, на питаннях методології природознавства. Це вплинуло на те, що етика начебто вийшла за межі власне науки.

Виникають нові системи ірраціоналістичної етики: психоаналіз, персоналізм, екзистенціалізм та ін. Удосконалюються з урахуванням прогресу в науці й техніці вже існуючі релігійно-етичні течії – неопротестантизм, неотомізм. Філософія моралі XX ст. – це не тільки область роздумів, предметом котрих становляться не тільки її теоретичне тлумачення, але й її нормативність, опис конкретних форм

виразу й існування. Філософія моралі зосереджує увагу на певних сферах людського життя. Етика як теоретичне вираження моралі набуває нормативного характеру та методологічної спрямованості (емотивізм, аналітична й гуманістична етика, прагматизм, психоаналіз і т. ін.).

В етиці ХХ ст. філософи спрямовують свої зусилля не стільки на те, щоб побудувати рай на землі, скільки на те, щоб не ускладнити соціальні, економічні, екологічні умови суспільного існування на землі. Філософсько-методологічна теорія моралі, яку в ХХ ст. називають метаетикою, стосується проблем, пов'язаних з аналізом мови моралі, дослідженням значення моральних термінів і суджень. Головна задача, до вирішення якої прагне аналітична філософія позитивізму, полягає в розробці строгих критеріїв науковості, розмежування насправді наукових розробок і псевдонаукових релігійно-міфологічних побудов.

Для дискредитації релігійно-міфологічних тлумачень моралі філософи-емотивісти використовують принцип верифікованості, відповідно до якого будь-яка істина, наукова теорія завжди готова до емпіричної (дослідної) перевірки, що є одним із найважливіших критеріїв оцінки її науковості (Б. Рассел, А. Айєр, Р. Карнап, Ч. Стівенсон). Нормативні ж судження на зразок “це – добре, а це – зло”, з яких переважно складається етика, не верифікуються. Вони відображають не реальний стан речей, як, наприклад, закони фізики, а лише емоційні уподобання людини чи релігійного проповідника.

Ще один різновид позитивної інтерпретації проблем моралі в межах раціоналістичного підходу – етика прагматизму, яка виникла в США наприкінці ХІХ ст. Його засновник Ч. Пірс – американський філософ, логік і математик – виступив з критикою ірраціоналізму, які абсолютизували моральні цінності як довічні й незмінні. У сфері етичних основ прагматизм заперечує наявність моральних абсолютів і зорієнтовує людину на доцільність або практичну користь як головний критерій моральності. Зокрема, для прагматистів на перший план виступали пошуки шляхів зменшення людських страждань і поширення соціальної рівності. Ця мета, на їхню думку, є надбанням суто людської еволюції. Вона також заперечує наявність чи втручання трансцендентних сил. Американський філософ, засновник філософії “інструменталізму” Д. Дьюї зазначає, що людина постійно виконує конкретні завдання з досягнення цілей, які відповідають її вольовим імпульсам. Роль розуму при цьому полягає у виборі адекватних засобів, що приводять до досягнення мети (інструменталізм), у знаходженні правильного типу дій, які гарантують благо. Ці засоби та дії будуть моральними.

Німецький філософ М. Шелер розробляв феноменологічну теорію цінностей та феноменологічну етику. Прагнучи подолати суб'єктивно-релятивістський та формалістський підходи до цінностей, М. Шелер наголошував на їхній об'єктивній природі: подібно до

математичних істин і реальних речей цінності є цілковито незалежними від суб'єкта.

У відбудованій ним ієрархії цінностей (природа якої також об'єктивна) вирізняються чотири головних підрозділи цінностей: гедоністичні, вітальні, духовні (естетичні, етичні, епістемологічні) та релігійні. Осягнення їх, на думку філософа, відбувається не раціональним шляхом, а на підставі інтуїції. Об'єктивна ієрархія цінностей була для М. Шелера основою етики. Якщо знаємо, що є добре і що краще, то знаємо також, як слід діяти, одне впливає з іншого. Етика у такому розумінні стає об'єктивною та загальнообов'язковою, на противагу релятивістській етиці, що бачила в цінностях тільки суб'єктивні реакції людських індивідів.

До ірраціональної групи етико-філософських учень належить психоаналітична етика. Засновник психоаналізу З. Фрейд людину трактував переважно як біологічну істоту з притаманними їй потягами до задоволення й агресії, а культуру – як чинник, що блокує ці біологічні поривання людини. З. Фрейд розкрив механізм взаємодії несвідомого і свідомого. Людську психіку він розглядає як динамічну систему, що складається з “Воно”, “Я” і “Над-Я”. “Воно” – біологічні поривання людини, націлені на задоволення, з нехтуванням нормами культури. Будучи блокованими ними, “Воно” виявляється у снах, неконтрольованій фантазії. “Над-Я” – засвоєні людиною ще з дитячого віку моральні норми, культурні цінності, які стали регулятивними чинниками її свідомості (совість як громадський контролер у людини). “Я” мовби затиснене між цими крайніми полюсами – біологічним і культурним. Його функція полягає в усуненні протиріччя, пошуку шляхів цивілізованого задоволення біологічних потреб.

Культуру З. Фрейд інтерпретує як репресивну силу. Людині, на його думку, від природи притаманні потяги до інцесту (кровозмішення), канібалізму (людожерства) та кровожерності (прагнення вбивства). Культура наклала табу (заборону) на ці потяги. Еволюція людини полягає в тому, що зовнішні заборони поступово засвоюються і стають внутрішніми нормами.

Наступним етапом фрейдизму став неофрейдизм, засновником якого став психолог Е. Фромм. Проблеми свого існування, на думку Е. Фромма, людина вирішує шляхом або деструктивізму, або конформізму. У першому випадку людина знищує, руйнує все те, що поза нею, як зовнішню причину свого внутрішнього стану; у другому – людина відмовляється від свого внутрішнього стану “Я” через розчинення себе у масі, юрбі. Проте, на думку Е. Фромма, любов повинна вирішувати ці проблеми, оскільки любов є критерієм буття як способу життєдіяльності. В процесі оволодіння мистецтвом любові відбувається зміна структури характеру людини, в результаті чого повага до життя, почуття ідентичності, зацікавленість в єднанні зі світом сприяють переходові до гуманістичного духу. Позитивним типом особистості є такий, для якого характерні продуктивна

орієнтація й творча діяльність. Любов, творчість, відповідальність – необхідна моральна позиція людини в цьому світі, якщо вона прагне зберегти світ для себе й для майбутніх поколінь. Перспективу людського розвитку філософ вбачає у перетворенні сучасного “хворого суспільства” на основі створення умов для самовдосконалення і реалізації творчого потенціалу людини на основі домінування любові до життя.

Філософія “існування”, що виникла в 20-ті роки ХХ ст., набула особливої популярності після Другої світової війни, залучаючи до кола своїх прихильників широкі прошарки населення західноєвропейського суспільства. Загублене, розчароване західне суспільство шукало духовної опори. На цьому ґрунті й сформувався суб’єктивно-ідеалістичний напрям – екзистенціалізм (М. Гайдегер, К. Ясперс, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Г. Марсель, С. К’єркегор, М. Бердяєв, Л. Шестов).

Слід відзначити тематичну обумовленість, яка зосереджується на сенсі життя (доля людини, смерть, втрата сенсу, вибір, провина тощо). Філософування з приводу цих проблем іде всупереч академічним канонам, набуваючи незвичної для класичного мислення рухливості, художності. Крім того, істинність у цьому процесі філософської творчості пов’язується не з наслідками науково-теоретичного пізнання, а із суб’єктивними станами свідомості, відображення в почуттях, емоційних переживаннях переважно негативного спектра – відчай, страх, тривога, смуток, нудьга, відраза. Лише в такому випадку “переживання” перетвориться на можливість побачити або відчувати світ, яким він є, яким він існує для смертної людини.

Серед релігійних напрямів в етиці слід виділити неотомізм і неопротестантизм. Неотомізм – офіційне вчення католицької церкви. Серед найвідоміших представників неотомізму слід назвати Ю. Бохенського, Ж. Мартена, Е.-А. Жільсона, К. Войтилу (Іоанна Павла II). Етика неотомізму виходить з того, що джерелом моралі є Божий розум, який визначає моральні вимоги до людини. Головною причиною морального зла є відступ від норм релігійної моралі. Моральність людини пов’язана із безумовним виконанням “Божого закону”, який є єдиним дороговказом до “вічного блаженства на тому світі”, морального самовдосконалення. Так, у розумінні Ж. Марітена людина як індивід підпорядковується суспільству, в якому вона живе, в той час як особистість, що має безсмертну душу, наділена здатністю трансцендувати суспільні стосунки. Згідно з Ж. Марітеном, суспільство повинно усвідомлювати високе призначення людини на персональному рівні й створювати для цього належні умови. Концепція людини Ж. Марітена становить різновид християнського персоналізму.

Контрольні запитання

1. Назвіть головні етичні проблеми античності.
2. Розкрийте основні положення середньовічної етики.
3. Вкажіть на особливості в морально-етичних вченнях в епоху Відродження.
4. Перерахуйте представників й основні положення в етичній думці Нового часу і Просвітництва.
5. Вкажіть на основні тенденції в розвитку етичної думки німецької класичної філософії.
6. Які концепції в розвитку етичної думки були поширені у ХХ ст.?

Література

1. История этических учений: Учебник / Под ред. А.А. Гусейнова. – М., 2003.
2. Гусейнов А.А., Ирлитц П. Краткая история этики. – М., 1987.
3. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М., 1986.
4. Иванов В.Г. История этики Древнего мира. - Л., 1980.
5. Асмус В.Ф. Античная философия. – М., 1976.
6. Чанышев А.Н. Философия Древнего мира: Учебник для вузов. – М., 1989.
7. Майоров Г.Г. Этика в средние века. - М., 1986.
8. Ярошевец В.І., Бичко І.В. Історія філософії: Підручник. – К., 2002.
9. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія: Навч. посібник / Упорядники: В.В. Лях, В.С. Пазенюк. – К., 1996.
10. Ларіонова В.К. Етичні теорії російського інтуїтивізму (М.О. Лосського, С.Л. Франка). -К., 1997.
11. Ларіонова В.К. Історія етичних учень: Посібник. – Івано-Франківськ, 2004.
12. Братерська-Дронь М.Т. Етика космізму. - К., 2002.
13. Лук М.И. Этические идеи в философии Украины. – К., 1993.
14. Коновалова Л.В. Растерянное общество. – М., 1986.
15. Мур Дж. Принципы этики. – М., 1984.
16. Фромм Э. Человек для себя. Исследования психоаналитических программ этики. – Минск, 1992.
17. Джеймс В. Прагматизм. – К., 1995.
18. Братерська-Дронь М.Т. Етичний аспект антропологічної концепції К.І. Цілковського // Гуманітарний часопис: Зб. наук. пр. – Х., 2004. - № 1.

19. Селевко В.Б. Принципи побудови системи міжнародних відносин: соціально-етичні погляди Кароля Войтили (Іоанна Павла II) // Гуманітарний часопис: Зб. наук. пр. – Х.. 2005. - № 3.

Тема “Поняття моральної свідомості й етичні категорії та їх класифікація”

1. Загальна характеристика категорій і понять в етиці.
2. Благо. Добро і зло.
3. Обов'язок і совість.
4. Честь і гідність.
5. Моральна відповідальність і справедливість.

Основні поняття моральної свідомості й категорій відображають найістотніші сторони і елементи моралі, теоретичний апарат етичної науки. Відмінність понять моральної свідомості й етичних категорій полягає в тому, що поняття “моральна свідомість” характеризує життя в її безпосередній багатоманітності, а в категоріях етики – в абстрактно-теоретичних узагальненнях в її універсальному становищі. Категорії етики відображають еволюцію моралі, фіксують різні рівні, сфери, узагальнюють практику моральних відносин й стану моральної свідомості. Категорії етики об'єднуються в певну цілісну систему з єдиним принципом побудови. Конкретний зміст категорії етики, їх логічна форма та місце кожної з них у загальній системі абстракцій змінювалися в історії етичної думки залежно від розуміння природи моральності. В історії етики основними категоріями звичайно вважалися поняття блага і добра, а також поняття честі, совісті й деякі інші. Прихильники раціоналізму в етиці прагнули побудови строго впорядкованої системи, в якій кожна категорія етики визначалася б через інші, більш загальні. При цьому одні філософи вважали основоположним благо (Платон) і виводили з нього всі інші, а деякі – поняття обов'язку (Кант). Автори таких систем дійшли висновку, що між категоріями етики не існує взаємозумовленості. Прихильники деонтологічного інтуїтивізму, наприклад, стверджують, що між поняттями добра і обов'язку не може бути логічного зв'язку. Проте система категорій цілісно відображає структуру функції самої моралі. При вивченні специфіки етичних категорій треба окреслити нормативно-оцінний та ціннісно-орієнтуючий аспект їх змісту. Традиційні етичні категорії (добро й зло, обов'язок і совість та ін.) містять у собі елементи ідеально-приваблюючого характеру, тлумачення того, якими повинні бути уявлення людини про добро та зло, обов'язок, совість, гідність та які засоби їх досягнення в поведінці. Основні сторони моральності відображаються в категоріях моральної

діяльності, моральних відносин і моральної свідомості, кожна з яких, у свою чергу, охоплює безліч інших понять. Причому, оскільки ці три сторони моралі знаходяться між собою в тісній єдності, деякі етичні поняття відносяться одночасно до всіх цих категорій, тобто відображають всі сторони моралі. Наприклад, поняття моральної норми відображає одночасно один із видів моральних уявлень суспільства, особливий спосіб етичної діяльності й форму моральних відносин між людьми. Сама моральна свідомість у своїх основних поняттях відображає деякі вузлові елементи моральної діяльності й відносин. Тому іноді одне і те ж поняття можемо зустріти і в моральній свідомості людей, і серед категорій естетики, наприклад, поняття добра, обов'язку, совісті, достоїнства, честі й т. ін. Це не значить, що дані поняття однакові за змістом і в етичній теорії, й у буттєвій свідомості. Наприклад, поняття обов'язку в першому випадку є науковою категорією, що характеризує певний вид відношення людини до суспільства, а в другому – уявленням про те, що конкретно повинна робити людина як носій моралі.

Зло – категорія етики, за своїм змістом є протилежністю добру, і поняття моральної свідомості, яка служить самим узагальненим виразом уявлень про аморальне, що суперечить вимогам моралі, які заслуговують засудження, а також загальною абстрактною характеристикою негативних моральних якостей.

Совість – категорія етики, що характеризує здатність особи здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе етичні вимоги. Єдність переконань і дій, взаємна допомога і підтримка, основана на спільності інтересів і необхідності здійснення загальної мети, визначається як солідарність. Справедливість сприяє розумінню ества людини і його прав, а також явищ з погляду розподілу блага і зла. Відповідальність визначається як поняття, що характеризує особу з точки зору виконання нею вимог, які пред'являються суспільством; зобов'язання виконувати завдання і забезпечувати їх задовільне завершення. Поняття “честь” розкриває відношення людини до самої себе й відношення до неї з боку суспільства. Честь потребує від людини підтримувати репутацію, що має вона сама або колектив, до якого вона належить. Категорія гідності виражає уявлення про цінність всякої людини як моральної особистості, а також визначає особливе моральне відношення людини до самої себе й відношення до неї з боку суспільства, в якому визнається цінність особистості. Обов'язок можна визначити як суспільну необхідність, що виражається в моральних вимогах у такій формі, в якій вони виступають перед певною особистістю.

Контрольні запитання

1. Перерахуйте і охарактеризуйте етичні категорії та поняття.

2. В чому полягає моральне значення і змістовна вимога добра? Вкажіть на походження і подолання морального зла.
3. Як можна позначити межі обов'язків і схильностей як найважчу задачу особи? Що характеризує і визначає здатність людини до самоконтролю?
4. Чи пов'язана така категорія етики, як честь, із способом життя і соціальним походженням?
5. Чи повинна відповідати людина за досягнення необхідного результату і за ті наслідки своїх дій, на які впливають зовнішні обставини? Чи може він передбачати ці обставини?

Література

1. Гусейнов А.А., Апресян Р.Г. Этика: Учебник. – М., 1998.
2. Малахов В. Этика. Курс лекцій: Навч. посібник. -К., 2000.
3. Этика. Энциклопедический словарь / Под ред. Р.Г. Апресяна, А.А. Гусейнова. – М., 2001.
4. Рохман Б.М. Онтологічний статус моральної свободи // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 15.
5. Скрипник А.П. Моральное зло в истории этики и культуры. – М., 1992.
6. Скрипник А.П. Проблема морального зла в истории домарксистской этики // Этическая мысль: Научно-публицист. чтения. – М., 1998.
7. Ермоленко А.Н. Этика ответственности и социальное бытие человека. – К., 1994.
8. Имамичи Т. Моральный кризис и метатехническая проблема // Вопросы философии. – 1995. - № 3.
9. Качоха В. Проблемы общего блага в современной демократии // Вопросы философии. – 2000. - № 9.
10. Ленн Г. Проблемы ответственности в жизни, экономике и технологии // Вопросы философии. – 1998. - № 11.
11. Бодрийяр Ж. Прозрачность зла. – М., 2000.
12. Макинтайер А. После добродетели: исследование теории морали. – М., 2000.
13. Шерзаков В.Н. Иллюзия добра: моральные ценности и религиозная вера. – М., 1982.
14. Ленк Г. Проблемы ответственности в этике, экономике и технологии // Вопросы философии. – 1998. - № 11.

Тема “Мораль у системі соціальної взаємодії й індивідуальної поведінки: сутність, структура, функціонування”

1. Мораль і моральна спрямованість поведінки.
2. Специфіка моральних відносин. Моральна відповідальність і волевиявлення особи.
3. Структура моральної свідомості. Раціональне і емоційне в моральній свідомості.
4. Мораль і етикет.

Мораль – складне і своєрідне соціальне явище, для якого не існує єдино безперечного визначення. Уявити суть моралі можна, розглянувши такі властиві їй взаємовідносні сторони: сукупність характерних для неї якостей (щедрість, мужність, доброта) і як тип відносин між людьми, що складаються на основі особливих нормативних вимог або правил, заповідей (поважай старших, не кривдь слабих).

Моральний потенціал особи включає в себе здатність володіти своїми пристрастями і розумно будувати свою поведінку, спрямовувати її на благо. До моральності відноситься також здатність до безкорисливої діяльності, яка не обіцяє ніякої вигоди і може призвести до втрат.

Риси вдачі особи, що відрізняють її як моральну, прийнято називати чеснотами. Арістотель дав розгорнену класифікацію чеснот, визначивши їх як середину між вадами. Так, правдивість – середина між хвастощами і приниженістю, дружелюбність – між підлабузництвом і догоджанням і т.д. у трактуванні моральних якостей особи були спроби виділити як головні ті, які визначають природу моралі, її сутнісний потенціал. В.С. Соловйов, російський релігійний філософ, вважав, що такими чеснотами є сором, жалість, благоговіння, а Б. Франклін, американський політичний діяч і економіст, свою класифікацію чеснот подав як ступінь їх впливу на успіх. До них він, зокрема, відніс справедливість, помірність, скромність, чесність і т. ін. У цей час інтерес становить спроба знайти морально-психологічний тип особи, здатний вирішувати соціальні задачі високого ступеня складності. Прикладом цього може служити ідея американського психолога А. Маслоу про особу, яка не дозволяє примусити себе зробити те, що самоактуалізується, що не вважає важливим, має автономний, відмінний від прийнятого, етичний хід. У людей із самоактуалізацією відсутні маски і пози, вони швидше виступлять проти зла, ніж будуть його терпіти.

Моральні відносини втілюють у собі одночасно вільне волевиявлення особи і разом з тим дотримання сталих у суспільстві вимог. У моральних відносинах принцип взаємовідносин людей один до одного відображений в так званому правилі моральності: «(Не) поступай у відношенні до інших так, як ти (не) хотів би, щоб інші поступали у відношенні до тебе».

В житті суспільства мораль включається в регулювання поведінки, впорядкування зв'язків і відносин. Завдяки дотриманню

людьми головних моральних вимог (ненасильства, толерантності й ін.) створюється особлива етично-психологічна атмосфера, моральний клімат, пов'язаний з взаєморозумінням і взаємодопомогою. В своєму високому призначенні мораль виявляється в таких досконалих формах, як братерство, подвижництво, героїзм, самопожертвування. Мораль існує в практичній реалізації своїх принципів. Це завжди комплекс вчинків, багатоманітних і численних дій, що мають значення і несуть у собі незаперечну цінність.

Мораль стверджує себе в спрямованості на обов'язок, що виражається в системі категоричних вимог до поведінки, які є кількісно невизначеними, варіативними, історично мінливими. Разом із тим спрямованість на обов'язок у моралі завжди націлене на реалізацію, входження в однозначно сконцентровану ситуацію: професійний обов'язок, батьківський, цивільний. Моральна спрямованість на обов'язок сприяє ствердженню соціально-етичних механізмів, що викликають глибинне почування і переживання (совість, справедливість, відповідальність, милосердя і т. ін.).

Людина істинно моральна, коли вона дотримується моральних вимог не із страху перед покаранням або зі сподіванням на винагороду за добрий вчинок, а добровільно і свідомо. В моральній оцінці вчинків важливий не тільки результат, але і мотив дії. Морально добрим або морально позитивним вважається такий вчинок, поведінка або відношення, які виникають на основі гуманних мотивів і мають позитивний, добрий результат. Правила етикету не можна ототожнювати з принципами, нормами і вимогами моралі, оскільки останні виступають як розпорядження загального порядку, задають тон і напрям усього життя і моральних якостей людини. Моральні вимоги не містять у собі конкретних рекомендацій на всі випадки життя, вони призначені для формування внутрішнього, духовного світу людини і мають стратегічне значення. Правила ж етикету дуже конкретні і спрямовані більше на регулювання зовнішніх форм спілкування. Вони дають тактичні рекомендації поведінки в наперед обумовлених умовах і ситуаціях. Етикет може навіть вступати у невідповідність з мораллю, коли людина з показною ввічливістю маскує своє егоїстичне ество. Ідеальним і найбажанішим є поєднання добрих манер і уміння правильно поводитися в суспільстві з духовною красою і високою моральністю людини.

Контрольні запитання

1. Дайте характеристику вчинку як вихідному феномену моральних відносин.
2. В результаті яких зв'язків і процесів виникають у людей моральні відносини?

3. Охарактеризуйте моральну свідомість з боку його структури, функціонування і формування.
4. В чому специфіка раціонального розв'язання моральних проблем на відміну від емоційної свідомості ?
5. Як співвідносяться норми моралі й правила етикету?

Література

1. Абрамова Н.Т. Невербальні мислительні акти в зеркале раціонального свідомості // Вопросы философии. – 1997. - № 7.
2. Анисимов С.Ф. Мораль и поведение. – М., 1985.
3. Блюмкин В. Общение и поведение: философско-этический аспект / ETHOS – 1. Нравственность и общение. – Каунас, 1989.
4. Малахов В. Этика. Курс лекций: Учеб. пособие. – К., 2000.
5. Этика. Энциклопедический словарь / Под ред. А.Г. Апресяна, А.А. Гусейнова. – М., 2001.
6. Бахтин М.М. Философия поступка // Философия и социология науки и техники. Ежегодник. 1984 – 1985. – М., 1986.
7. Карпенко К. І. Партнерська етика та екологічна політика // Гуманітарний часопис: Зб. наук. пр. – 2005. - №3.
8. Крутов Н.Н. Мораль в действии. –М., 1977.
9. Моральный выбор. –М., 1980.
10. Николаев Б.О. Осознаваемое и неосознаваемое в нравственном поведении личности. – М., 1976.
11. Петропавловский Р.В. Что такое моральные ценности // Современная цивилизация и моральные ценности. – М., 1982.
12. Пуджмус М.Б. Етика та економіка пошуку взаємозв'язку // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності: Зб. наук. пр. – К., 2005. – Вип. 15.
13. Титаренко А.И. Структура нравственного сознания. – М., 1974.
14. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. – СПб., 2000.
15. Бакштановский В.И. Культура нравственного сознания. – М., 1979.
16. Проценко О.П. Етикет у просторі практичної філософії. – Харків, 2002.
17. Проценко О.П. О термине и понятии “этикет” // Гуманітарний часопис: Зб.наук. пр. – 2004. - № 1.
13. Дробницкий О.Г. Понятия морали. – М., 1979.

Тематики для рефератів і контрольних робіт з етики

1. Основні напрями етики античності.
2. Вчення Демокріта про щастя.

3. Етичний абсолютизм Сократа.
4. Етика гедонізму і аскетизму в епоху античності.
5. Етична концепція Платона.
6. Етика Арістотеля.
7. Етичні навчання епохи еллінізму (епікуреїзм і стоїцизм).
8. Моральна філософія в епоху середньовіччя: Августин Блаженний, Хома Аквінській.
9. Етичні погляди епохи Відродження.
10. Особливості етики Нового часу.
11. Етичний раціоналізм Б. Спінози.
12. Етичні погляди французьких матеріалістів.
13. Мораль і моральність в етиці Гегеля.
14. Етика І. Канта.
15. Вчення Л. Фейєрбаха про смерть і безсмертя людини.
16. Російська релігійно-філософська етика XIX – XX ст.
17. Етика утилітаризму.
18. Песимізм та індивідуалізм в етичній концепції М. Макіавеллі.
19. Імморалізм і його обґрунтування у філософії Ф. Ніцше.
20. Етика прагматизму.
21. Феноменологічна етика.
22. Гуманістична етика Е. Фромма.
23. Проблема людини в етиці екзистенціалізму.
24. Етична концепція «конкардизму» В. Вінніченка.
25. Етика в системі філософського знання.
26. Мораль, її природа і місце в суспільстві.
27. Структура моральної свідомості. Емоційне і раціональне.
28. Історичні етапи розвитку моралі.
29. Культура спілкування і етикет.
30. Моральна самосвідомість особи: честь, совість, вина, розкаяння.
31. Добро і зло як основні категорії етики.
32. Значення життя і щастя як вищі моральні потреби людини.
33. Мораль і підприємницька діяльність.
34. Моральні вимоги до організації ділового спілкування: компроміс, толерантність, увічливість.
35. Моральні норми поведінки. Феномен вчинку.
36. Моральна мотивація особи, оцінка і самооцінка.
37. Свобода як моральна цінність.
38. Користь і справедливість у моральному досвіді людини.
39. Добродійність як проблема прикладної етики.
40. Моральний ідеал і шляхи його досягнення.
41. Свобода вибору і моральна відповідальність ученого.

Розділ II. ЕСТЕТИКА

Тема “Естетика як система знань і методи досліджень”

1. Поняття естетичного. Особливості естетичної діяльності.
2. Естетичні відчуття і потреби.
3. Естетична думка і естетична оцінка.
4. Естетичний смак і його формування.

Естетика – наука про естетичне в природі, суспільстві, в матеріальному і духовному виробництві, про загальні принципи творчості за законами краси, про генезис, закономірності розвитку і функціонування естетичної свідомості, в тому числі і мистецтва як специфічної форми віддзеркалення дійсності.

Естетика – сфера наукового знання, пов'язаного з чуттєвою культурою людини, її виникненням, становленням й існуванням різноманітних видів і форм. Вона об'єднує в собі дві спрямованості: сутність самого процесу художньо-образного освоєння світу, його специфіку як ціннісно-змістовного відношення людини до дійсності й своєрідної образотворчої діяльності, а також прийоми і напрями художньої творчості.

Поняття “естетика” традиційно пов'язують із давньогрецьким ейсетикос – чуттєвий. Воно відображає особливості індивідуального відношення людини до реальності, його здібності чуттєво сприймати дійсність і мати унікальний й неповторний світ почуттів.

Засновником сучасної естетики можна назвати німецького філософа XVIII ст. Баумгартена, який впровадив й сам термін “естетика”.

Зміст і структура естетики в кожному епоху історично обумовлені, з одного боку, рівнем і характером освоєння дійсності всіма формами естетичної діяльності і естетичної свідомості, з іншого – характером тих філософських систем, на які спиралася естетика, а також станом спеціальних наук – історії, соціології, психології, мистецтвознавства та інших, що так чи інакше привертаються естетикою для вирішення її проблем.

Диференціація предмета естетики свідчить не тільки про його складність, але і різноманітність способів дослідження цього предмета. Якщо у минулому естетика була в основному пов'язана з філософією і мистецтвознавством, то в даний час для вирішення своїх проблем вона привертає не тільки суспільні, але й природні науки, математику. Правда, кількісні методи при аналізі мистецтва були застосовані вже в епоху античності піфагорійською школою. Використовування даних фізіології та психології характерне для багатьох естетів минулого, наприклад Арістотеля, Дідро, Канта. Але оскільки ефективно застосування конкретних наук залежить від рівня

їх розвитку, то тільки в нашу епоху, в епоху їх всебічного та бурхливого розквіту, стала можливою дійсно плідна співдружність різних дисциплін при вирішенні актуальних проблем естетики. Необхідність взаємодії різних наук при дослідженні проблем естетичної діяльності, творів мистецтва і його реципієнтів викликана їх складністю.

Естетика як наука в її сучасному стані є як би сполучною ланкою між філософією і конкретним дослідженням мистецтва різними мистецтвознавчими дисциплінами – літературознавством, музикознавством, театрознавством, кінознавством і т. ін. При цьому слід зазначити, що філософська методологія в естетиці доповнюється методами різних наук, не пов'язаних безпосередньо з вивченням мистецтва (психологія, кібернетика, семіотика, математичне моделювання). Ускладнення предмета естетики ставить перед нею як наукою проблему впорядкування і логічного обґрунтування самої естетики, що прагне до якнайповнішого і адекватного віддзеркалення свого предмета.

Естетичне – всеосяжне поняття, яке відображає об'єктивно-естетичне в природі, суспільстві, в продуктах матеріального та духовного виробництва; естетичну діяльність або творчість за «законами краси». Воно віддзеркалює також суб'єктивно-естетичне, або естетичну свідомість (естетичні відчуття, сприйняття, потреби, оцінки, ідеали і т.д.). У поняття естетичного входить, природно, і художня культура. Художня культура – вища форма естетичної культури. Вона пов'язана із задоволенням художніх потреб особи, тих потреб, які залежать від її найвищих духовних, пізнавальних, етичних цінностей, з глибинними шарами духовного життя людини, що не можна реалізувати без естетичної діяльності. Естетична діяльність оснований на матеріально-практичному, духовно-практичному, соціально-психологічному освоєнні дійсності. Це процес, в якому люди прагнуть подолати обмеженість утилітарного підходу до справи і діяльності. В мету естетичної діяльності включається те, що є бажаним, і те, що відображає гармонійні відносини людини з людиною та навколишнім світом. В естетичній діяльності людина як би «піднімає» глибинне, істотне, загальне на «поверхню» та надає йому форми.

В процесі естетичної діяльності формується і естетична свідомість – цілісне, емоційно насичене віддзеркалення дійсності. Найзагальнішою особливістю естетичної свідомості є його емоційний характер. Внаслідок цього виникає естетичне відношення людини до світу, відмітними ознаками якого звичайно називають незацікавленість, безкорисливість, задоволення.

Можна сказати, що початок естетичних відношень закладений в естетичних потребах. Естетичні потреби – показник об'єктивно існуючої невідповідності, суперечностей між людиною і навколишнім світом і прагнення усунути цю невідповідність, подолати обмеженість,

вужькість повсякденних відношень людини до дійсності, виявити в них загальне, істотне і духовно емоційно залучитися до цього загального.

Естетичні відчуття як своєрідні переживання людини виникають при сприйнятті специфічних об'єктів – творів мистецтва, красивих продуктів праці, явищ природи. Вони стимулюють соціальну активність людини, регулятивно впливаючи на його поведінку і на формування суспільно-політичних, естетичних, етичних та інших ідеалів особи. Естетичні відчуття – оригінальна психічна складова. Як і вся емоційна сфера людської сутності, це своєрідний спосіб віддзеркалення дійсності, в якій відносини істотно набувають художньо-образної форми.

Залучення до мистецтва – складніший процес, ніж пізнання інших явищ дійсності, й знаходить себе у системі естетичних суджень. Своєрідність естетичної думки розглядається в так званій логіці «норм і оцінок». Особливість естетичного судження полягає в тому, що тут існує думка про предмети і явища, які мають для того, хто сприймає не тільки змістовне, але й емоційне значення. При цьому естетичний предмет, наприклад система художніх образів, є багатозначним. Незважаючи на те, що художній образ не можна повністю перевести в поняття, загальну ідею, значення системи образів можна виразити в понятійній формі. В окремому випадку естетичне судження може бути логічно обґрунтованим. Його відправним пунктом є безпосередній контакт з естетичним об'єктом, безпосереднє його сприйняття. Судження обумовлено рівнем розвитку у людини естетичного смаку, загальної культури, характером життєвого досвіду. Підґрунтям естетичної оцінки служить наявність або відсутність якоїсь властивості, ознаки твору мистецтва (або сукупності, системи властивостей, ознак і т.д.), що і дозволяє в першому випадку позитивно оцінювати його або, в другому випадку, - негативно.

Естетичний смак – це форма естетичної свідомості, яка об'єднує в собі естетичне відчуття й ідеал. У ньому знаходить віддзеркалення зв'язок людини з природою та соціальним світом. Естетичний смак – їх синтез. Він же може вміщувати в собі елементи тільки раціонального або тільки емоційного осягнення. Єство естетичного смаку полягає в гармонійній єдності думки і переживання. Розвинутий естетичний смак значною мірою вбирає в себе історично конкретний естетичний ідеал. Разом з тим естетичний смак, який і є здатністю на основі чуттєвого переживання оцінювати те, що відбувається з точки зору відношення його до прекрасного або потворного, буває недорозвинутим, поганим або навіть перекрученим. Передумовою естетичного смаку є рівень прилучення особистості до моральних благ й трансляції його через зовнішні форми вчинків і дій. Підкресливши взаємозв'язок морального і естетичного, Г.-Х. Гадамер відмічає: “Поняття смаку на самому початку було скоріш моральним, ніж естетичним”, та, навпаки, “всі моральні рішення вимагають смаку” [5, с. 82 - 83].

Процес формування особи через естетичний смак складний і іноді суперечливий. Часом ми стикаємося з деформацією естетичного смаку, яка виявляється в його однобічності або нерозвиненості, у відірваності емоційної сфери від інтелектуальної її нерівномірності.

Контрольні запитання

1. В чому полягає об'єктивний і суб'єктивний зміст естетичного?
2. В чому полягає роль естетичних потреб у житті людей і суспільства?
3. Які особливості естетичного судження про твори мистецтва?
4. Назвіть шляхи формування естетичного смаку.

Література

1. Левчук Л.Т. Естетика: Підручник. – К., 1997.
2. Яковлев Е.Г. Эстетика: Учеб. пособие. – М., 2002.
3. Самохин В.Н. Эстетическое восприятие: вопросы методологии и критики. – М., 1985.
4. Зись А. Конфронтация в эстетике. – М., 1980.
5. Гадамер Г.-Х. Истина и метод. – М., 1988.
6. Эстетика и производство. – М., 1969.
7. Мазаев А.И. Праздник как социально-художественное явление: Опыт историко-теоретического исследования. – М., 1978.
8. Столович Я.Н. Жизнь – Творчество – Человек: Функции художественной деятельности. – М., 1985.
9. Новикова Л.И. Эстетика и техника: альтернатива или интерпретация? Эстетическая деятельность в системе общественной практики. – М., 1976.
10. Шиллер И. О нравственной пользе эстетических нравов // Собр. соч: В 8 т. - М.-Л., 1950. - Т.4.
11. Росман В. Разум под лезвием красоты // Вопросы философии. – 2000. – № 12.
12. Бровко М.М. Методологічні аспекти дослідження активності мистецтва// Гуманітарний часопис: Зб. наук. пр. –Х. - 2004. - № 1.

Тема “ Основні напрями естетичної думки: історія і сучасність ”

1. Естетична думка в Античності.
2. Естетика середньовіччя і Відродження.

3. Класицизм та освіта.
4. Німецька класична естетика XVIII – XIX ст.
5. Основні тенденції сучасної естетичної думки.

Основні напрями естетичної думки виразно позначилися в Стародавній Греції, де мистецтво і філософське осмислення його ества досягли досить високого розвитку. Геракліт, Демокріт, Емпедокл, Арістотель, Епікур з усією певністю відстоюють положення про те, що має чуттєвий свій початок у матеріальних властивостях, відносинах і закономірностях буття Світу. Піфагорійці основу естетичного бачили в чисто кількісних відносинах. Платон оголошує ідею джерелом естетичного початку. Термін античної естетики, що позначає гармонію зовнішнього і внутрішнього, яка є умовою краси людини, називають калокагатією.

В епоху середньовіччя (Августин Блаженний, Хома Аквінський та ін.) вважали, що джерело краси міститься у Бога. Епоха Відродження ознаменувалася розвитком матеріалістичних традицій античності. Леонардо да Вінчі, Л. Альберті реабілітують знехтуваний середньовічними мислителями потойбічний реальний світ і стверджують думку про те, що природа і людина за своїм еством прекрасна, що задача художника – відтворювати цю реальну красу природи та людини. Природа – джерело творчості й разом з людиною – головний предмет художнього відображення. Мистецтво, подібно науці, повинно прагнути збагнення об'єктивної правди. Мистецтво і естетика Відродження наповнені життєстверджуючого пафосу. Певний внесок в естетику зробили теоретики класицизму, що підкреслюють важливе значення етичного обов'язку як стимулу людської поведінки, а також значення норм, правил у процесі творчості, хоча останній момент перебільшувався. Французькі просвітителі головну увагу приділяли з'ясуванню соціальної функції мистецтва і гносеологічної природи художньої творчості. Вольтер, Монтеск'є, Дідро, Гельвецій, Руссо, з одного боку, підкреслюють етично-політичний аспект мистецтва, з іншого – вказують на те, що мистецтво може виконати свою високу місію лише в тому разі, якщо воно даватиме правдиве віддзеркалення дійсності. В розробці реалістичного методу особливо великі заслуги Д. Дідро, який був видатним філософом, художнім критиком і письменником.

Заслуга німецьких просвітителів Гердера, а також Гете і Шиллера полягає в обґрунтуванні реалізму в мистецтві, розробці проблеми народності. Глибоке трактування у німецьких просвітителів отримали фундаментальні естетичні поняття прекрасного, трагічного, комічного, піднесеного, а також питання, пов'язані із суспільною природою мистецтва. Особлива увага проблемам естетики приділяється у німецькій класичній філософії (Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля). Філософсько-естетична концепція Канта містить у собі ряд геніальних припущень про природу естетичного, специфіку

естетичного принципу, основні категорії естетики (прекрасного, піднесеного), відмітні особливості естетичного відчуття.

Гегель створює об'єктивно-ідеалістичну естетичну систему. Мистецтво він розуміє як першу і низьку форму самопізнання абсолютної ідеї, яка надалі саморозкривається в релігії, а потім і у філософії. Обґрунтувавши свої тези, філософ приходить до думки, що мистецтво є не що інше, як «самовиробництво» людини в зовнішніх предметах і явищах. У процесі художньої творчості людина подвоює себе, олюднює природу, втілює в зовнішніх предметах своє родове єство. Гегель уперше в систематичній формі застосовує в аналізі мистецтва діалектичний метод. Він також уперше розкриває діалектику художнього образу як єдність загального і часткового. В своєму аналізі мистецтва він користується принципом єдності логічного й історичного.

Неокласична естетика пов'язана з різноманітними формами життєтворчості й має своїм наслідком формування інноваційних художніх течій, принципово антиномічних і парадоксально-маргінальних у відношенні до класичної, естетично-концептуалізованої культури. Художник виступає тут як автор і виконавець, який безпосередньо включається в буття твору. Художня культура, взята в подібному ракурсі, стає культурою модерна, сучасною і актуальною, а також одночасно винятковою і оригінальною. Історія естетичної культури тепер мислиться як трансформація і трансмутація безлічі комунікаційних художніх систем. Естетика одержує ще один вимір – соціологічний (І. Тен, Я. Буркхардт, К. Маркс, Лукач, Ортега-і-Гассет). Художньо-естетичні феномени подаються тут як вираз соціальних статусів (інтересів, мети, уявлень) соціальних груп у системах економічних і політичних відносин (обмінів, комунікацій, конфліктів).

Естетика ХХ ст. пов'язана з творчістю і життєвою долею окремих теоретиків – А. Бергсона, З. Фрейда, К.-Г. Юнга, Ж.-П. Сартра, А. Камю та ін., що дає змогу відтворити соціально-політичну, морально-психологічну ситуацію конкретного періоду, яка вплинула на теоретичну позицію естетиків. Яскравим прикладом такого впливу може бути передреволюційна ситуація у Франції 1968 р., яка стимулювала ідеї взаємодії мистецтва й політики.

Європейська естетика й мистецтво ХХ ст. зазнали значного впливу позитивізму, започаткованого французьким філософом О. Контом, і неопозитивізму, який склався на поч. 20-х років ХХ ст. Однією з важливих складових контівської концепції є обґрунтування трьох стадій інтелектуальної еволюції людства – теологічної, метафізичної й позитивної. Теологічна стадія – обожнювання світу, невміння його пояснити. На метафізичній стадії людина намагається науково пояснити світ, але робить це споглядально, стаючи зрештою рабою абстрактних філософських схем. І тільки на позитивній стадії людина відкриває для себе значення конкретної речі, яку треба

спостерігати і вивчати. У межах контівської концепції певне місце належить естетиці й мистецтву.

У 20 – 30-ті роки ХХ ст. представники натуралістичної естетики особливу увагу приділяють проблемі естетичної цінності, яку намагаються поєднати з поняттям естетичного досвіду. Послідовники натуралістичного напряму естетичний досвід розкривають через біологічні, психологічні й соціальні механізми дослідження.

Зближення естетики і психології є також у працях А. Річардса. Наголос на ролі й значенні емоційного рівня (мови, слова, образу) спонукав до освоєння естетикою надбань психологічної науки 40 – 60-х років ХХ ст. стимулював до перевірки психологією естетичних принципів.

В естетиці ХХ ст. А. Річардс, Ч. Огден починають розробляти нові, “нетрадиційні” естетичні поняття, які найповніше фіксують нові їхні ідеї. Так, у західноєвропейській естетиці ХХ ст. закріплюється поняття “синтезія”, “стимул”, “імпульс”. Естетичний досвід легко зруйнувати, тому його слід захищати від вторгнення байдужих або навіть ворожих сил. Ці сили А. Річардс об’єднує поняттям “контамінація” (забруднення) – внесення в естетичний досвід “неестетичних елементів”, девальвація естетичної цінності. Термін “контамінація” пояснює й ближчий до естетики процес, а саме – змішування (свідоме чи мимовільне) подій різних літературних творів, використання певних уже відомих сюжетних ліній у процесі створення нового літературного твору. Пристосовуючи термін “контамінація” до сфери естетики, А. Річардс мав на увазі передусім девальвацію у ХХ ст. класичної спадщини, нехтування класичною традицією.

З неопозитивізмом пов’язані естетичні концепції американських дослідників С. Лангера і М. Вейца. Їх концепцію досить часто відносять до естетики міфологічно-символістичної орієнтації. Розглядаючи мову як загальновизначений символ, дослідники водночас обґрунтовують ідею двох видів символізму: дискурсивного (мова, слова з відносно закріпленими й умовними значеннями); презентативного (логіка недискурсивних художніх символів). Завдяки презентативному виду символів мистецтво є формою символізації людських почуттів. Кожний твір мистецтва – це символ, а не копія того, що він відтворює.

У 50 – 70-ті роки ХХ ст. неопозитивізм включав у себе кілька напрямів і течій, які пізніше оформилися в самостійні теоретичні концепції і, як правило, розглядаються вже поза посиланнями на першоджерела – філософію позитивізму й неопозитивізму. Йдеться про лінгвістичну, структуралістську, семантичну естетику, функціоналізм, контекстуалізм, міфолого-символічні теорії інтерпретації мистецтва тощо.

Один із філософських напрямів кінця ХІХ ст. - початку ХХ ст. – інтуїтивізм – пов’язаний передусім з іменем французького філософа А. Бергсона. Інтуїція для А. Бергсона – це своєрідна третя сила пізнання. Вона тісно пов’язана з інстинктом і тяжіє до позасвідомого.

Мистецтво А. Бергсон розглядає як цілком самостійну форму людської діяльності, не залежну від дійсності й не пов'язану з нею. А. Бергсон запевняє, що мистецтво втратило б сенс, будь-яку користь, якби його твори народжувалися внаслідок взаємозв'язку з реальним світом, як результат відображення та всебічного його пізнання. Митцеві, на думку Бергсона, не потрібно спілкуватися зі світом або вивчати його, адже він сам виступає творцем цього світу. Сприймаючи твір мистецтва, людина не лише прагне побачити “реальність”, але й намагається збагнути складну розумову і емоційну роботу автора, який дав цій “реальності” певну оцінку. В кожному творі мистецтва виявляється людина, яка створювала його. Митець невід'ємний від свого твору, і мистецтво не тільки художньо відображає “реальність”, але й передає авторські враження, ставлення до зображеного. А. Бергсон стверджує, що властивість митця “бачити” речі зумовлює його здатність розкривати їхній внутрішній зміст, проникати в найпотаємніші людські думки й почуття.

Продовжувачем бергсонівських ідей стає італійський філософ Б. Кроче. Б. Кроче зазначає також, що, незважаючи на вагому роль інтуїції в повсякденному житті, їй потрібен господар. На його думку, інтуїція незряча, інтелект надає їй спрямованості. Таким господарем є інтелект. Наведене положення є своєрідним вступом до його теорії інтуїції. Крочеанське осмислення інтуїції відбивається у висвітленні деяких важливих проблем мистецтва. Оскільки однією зі сфер інтуїтивної діяльності духу є творчість з інтуїцією, він будує концепцію елітаризму. Відмінність мистецтва від “немистецтва”, тобто від нехудожньої діяльності, для Б. Кроче не існує. Він вважає, що запропонована ним кількісна відмінність художньої форми діяльності від інших форм, а також відмінність між митцем та іншими людьми полягає лише в кількісних показниках обдарованості.

Психоаналіз – метод психотерапії, а також психологічне вчення, розвинуте австрійським психіатром З. Фрейдом. Спираючись на думку, що сексуальна поведінка людини являє собою “прототип її загального реагування й поведінки в житті”, Фрейд стверджував, що сексуальність є чинником усіх інших реакцій людини, є джерелом моралі, сорому, страху, відрази тощо. Великого значення надавав З. Фрейд і символіці сновидінь. На думку З. Фрейда, сновидіння (через символи, натяки, образні уявлення, певні деталі тощо) дають змогу лікареві-психоаналітику зрозуміти приховані бажання людини, визначити об'єкт любові чи ненависті, злочинні нахили, самообожнювання, тугу за смертю і т.ін. З. Фрейд широко застосовував сновидіння в процесі аналізу художньої творчості конкретних митців, тематичної спрямованості конкретних творів, художніх образів, сюжетних ліній. Загалом він виявляв значний інтерес до історії мистецтва, до особи митця, прагнуч показати стимулюючу роль позасвідомого, сновидінь, дитячих сексуальних потягів у творчому процесі.

Завдання митця полягає в тому, щоб, користуючись фантазією, створити “штучний світ”, “сон наяву”, побудувати “надхмарний замок”. Появі особливої здатності людини – фантазії передують, за теорією З. Фрейда, складний шлях розвитку людської психіки. Із цього світу фантазій він знаходить зворотний шлях у реальність, перетворюючи завдяки особливим здібностям свої фантазії на новий вид дійсності, який сприймається людиною як цінне відображення реальності.

Теорія З. Фрейда досі не втратила популярності, і численні прихильники Фрейда продовжують розвивати його ідеї. Під безпосереднім впливом Фрейда склалися ідеї “глибинної психології” К. Юнга, формувалися авторські концепції О. Ранка, Т. Рейха, К. Хорні, Е. Фромма. Праці послідовників З. Фрейда позначені культурологічною орієнтацією, виокремлення у конкретних випадках естетико-мистецтвознавчої проблематики: увага зосереджується на міфолого-символістичному підґрунті мистецтва, особі митця і специфіці художньої творчості, мотивації тематики творів тощо.

К. Юнг переконаний, що панування у ХХ ст. “холодних абстракцій суб’єктивного характеру” є відмовою від “романтичної чуттєвості”. К. Юнг вважає, що мистецтво попередніх епох цікавилось лише зовнішніми ознаками предметів, що ж до ХХ ст., то у сфері художньої діяльності відбувається процес зміни парадигми. К. Юнг наполягає на думці, що велич мистецтва наснажувалась як у минулому, так і сьогодні міфами, тобто позасвідомим процесом символізації.

К. Юнг, віддавши належне мистецтву “холодних абстракцій” і підтримавши різні напрями нереалістичного мистецтва, вдався до порівняння творчості митців-нереалістів з пацієнтами, які страждали на різні психічні захворювання. К. Юнг відмічав збіг спрямованості інтересів у кубістів, абстракціоністів, сюрреалістів з пацієнтами, хворими на неврози, шизофренію, паранюю. При цьому значну увагу К. Юнг приділяє залежності образно-емоційного бачення світу від форми психічного захворювання. Так, маніакальне збудження породжує надзвичайно складні сюжети. Живописець намагається проаналізувати психологію натопту, тяжіє до багатофігурних композицій, а письменник широко використовує символи, які найчастіше розуміє лише він сам.

Серед напрямів сучасної європейської естетики феноменології належить особливе місце (Е. Гуссерль, М. Шелер, Р. Інгарден). Особливу увагу слід приділити поняттю “інтенціональність”, воно дає специфічну характеристику ідеального способу буття художнього твору та його структурної організації, а також надає можливість для аналізу способу сприйняття твору. Важливе місце в естетиці Р. Інгардена посідає поняття інтерпретації. Це поняття є підсумовуючим у досить довгому пізнавальному процесі, розробленому теоретиком. Він, насамперед, ставить питання про розбіжність між творами мистецтва й реальними фактами життя, які відомі митцеві, явищами навколишньої дійсності. Спираючись на

інтерпретацію, Р. Інгарден розглядав кожний твір мистецтва як “поліфонічну гармонію” структурних елементів – незалежних один від одного рівнів, які при сприйманні художнього твору справляють враження цілого.

Важливе місце у феноменологічній естетиці взагалі і в концепції Р. Інгардена зокрема посідає проблема цінності, яка неодмінно поділяється ним на цінність естетичну і цінність художню. Естетичні цінності завжди є цінностями чого-небудь і не повинні розглядатися як автономні предмети. Однак те, що вони завжди є цінностями чого-небудь, не означає, що естетичні цінності є цінностями для чого-небудь або для кого-небудь. Серед естетично цінних якостей предмета Р. Інгарден називає динамічність, експресивність, драматичність, ясність, витонченість, оригінальність. Цінності завжди пов'язані з предметом, але це не означає, що вони служать його ознаками. Щодо художньої цінності, то вона не зводиться до емоцій, які виникають при сприйманні твору, або суб'єктивного переживання. На відміну від естетичних цінностей художні цінності завжди мають якесь цільове призначення, а саме – стимулюють естетичне переживання, створюють умови для конструювання естетичного предмета й пов'язаних з ним естетичних цінностей.

Подальший розвиток феноменологічної естетики пов'язаний з ім'ям французького теоретика М. Дюфренна. Прихильник антиінтелектуалізму М. Дюфренн протиставляє науку і мистецтво, розум та інтуїцію, знання і почуття, “штучне” і “природне”. М. Дюфренн протиставляв соціальному аналізу феноменологічний, доводячи, що гуманізація суспільства має спиратися на колективне мистецтво – загальнонародне свято, яке повертає людину до природного стану. Високо оцінюючи творчий потенціал культури, М. Дюфренн вважає, що культурна революція передує політичній. Ототожнюючи мистецтво, політику, гру й життя, М. Дюфренн поєднує “політичну естетику” з “естетичною політикою”.

В 20 – 30-х роках ХХ ст. в естетиці почала складатися концепція – структуралізм, який пов'язується з іменами К. Леві-Стросса, М. Фуко, Ж. Лакана, Р. Барта. Структуралізм як конкретно-науковий напрям пов'язаний з переходом окремих гуманітарних наук від описово-емпіричного до абстрактно-теоретичного рівня дослідження. Цей перехід відбувався через використання структурного методу моделювання, а також елементів формалізації й математизації.

Якщо йдеться про об'єкти культури, то “процедура” структурного методу починається з фіксації “масиву” текстів, в яких дослідник передбачає наявність єдиної структури, а потім починається процес “анатомування” текстів на сегменти (частини), в яких типові, неодноразово повторювані відношення пов'язують різномірні пари елементів, виявляються найсуттєвіші якості кожного елемента. На основі проведеного аналізу розкриваються зв'язки між сегментами,

будується абстрактна структура шляхом формально-логічного або математичного моделювання.

Культуру структуралісти розглядають як сукупність знакових систем, до яких належать мова, а також наука, мистецтво, міфологія, релігія, звичаї, мода, реклама тощо. Застосування до цих об'єктів структурно-семіотичного аналізу дає змогу виявити приховані закономірності, котрим, як правило, неусвідомлено підкоряється людина. Цим закономірностям відповідають певні глибинні рівні культури.

Екзистенціалістська естетика розроблялася в межах філософії екзистенціалізму М. Бердяєвим, К. Ясперсом, Г. Марселем, М. Гайдегером, Ж.-П. Сартром, А. Камю. Висунута екзистенціалістами, насамперед А. Камю, ідея абсурдності буття вплинула на творчі пошуки багатьох митців Заходу. З'явилося чимало мистецьких творів, які утверджували цю ідею. Мистецтво абсурду руйнувало причинно-наслідкові зв'язки у вчинках героїв (література, драма), відмовлялося від сюжету, окреслених характерів. Особливих змін зазнала функція мови в літературних творах. Мова діалогу втратила функцію засобу спілкування, а перед письменником, драматургом ставилося завдання створення нових словосполучень, алогічних комбінацій складів. Мистецтво абсурду намагалося змінити усталену жанрову ієрархію, наголошуючи на гротеску, пародії та трагікомедії.

Крім мистецтва абсурду А. Камю цікавить проблема співвідношення бунту, революції та мистецтва: бунт протистоїть революції, а революція руйнує мистецтво. Така залежність одвічна, адже завдання революції – встановити чіткий порядок, а мистецтво живиться бунтом – творчим протестом проти існуючого чи вже створеного. Після Другої світової війни позиція А. Камю набуває ще більшої суперечливості, ніж у 30-ті – 40-ві роки ХХ ст. У творах “Чума”, “Облоговий стан” він наголошує на етичній функції мистецтва, на необхідності об'єднання людських зусиль у боротьбі проти зла.

На філософію і естетику Заходу значно впливає неотомізм – офіційна доктрина католицької церкви. Томізм, який спирався на вчення Хоми Аквінського, був особливо популярним і впливовим в епоху середньовіччя. Зі специфічних граней багатьох напрямів сучасної західної естетики й мистецтва є створення “ілюзорної дійсності”, свідоме привнесення у творчість “нового містицизму”. Первинним неотомісти вважають “божественне”, “чисте” буття. Матеріальний світ проголошується вторинним, похідним. Бог визнається першопричиною буття й першоосновою всіх світоглядних настанов людини. Неотомістська естетика базується на ідеї підкорення мистецтва, митця служінню богам, церкві. Мистецтво перетворюється на ілюстратора теологічних доктрин, обмежується певним каноном.

Особливу увагу приділяють неотомісти розвиткові музики, зокрема проблемам літургійної музичної культури. Чимало уваги

приділяють неотомісти (Ж. Марітен, Е. Жільсон) проблемам етико-естетичного виховання, які, цілком логічно для цього напрямку, розглядаються і вирішуються у світлі ідеї “християнізації” сучасної культури. Ця ідея набуває великого суспільного резонансу, адже кінець ХХ ст. із численними трагічними катаклізмами, війнами, хворобами, почуттям страху й безперспективності людського існування відзначається популярністю релігійних ідей.

Досі не втратив своєї популярності і впливу сюрреалізм. Теоретична програма сюрреалізму формувалася за безпосередньою участю З. Фрейда. Сюрреалісти, абсолютизуючи сновидіння, що начебто шокують своїми сміливістю, таємничістю, ефектом алогічного й хаотичного, намагаються довести загальнолюдський характер мистецтва, побудованого за методом образної інтерпретації сну. Розповіді про власні сні стають для сюрреалістів своєрідною творчою лабораторією. Образи живописних, літературних, кінематографічних, театральних сюрреалістичних творів запозичені практично з єдиного джерела – сновидінь.

Контрольні запитання

1. Розкрийте естетичну систему Арістотеля, Платона, Піфагора і Плотіна.
2. З якими процесами пов'язана епоха Відродження в області мистецтва і культури? Перерахуйте основні стилі епохи Відродження.
3. Окресліть відмітні риси естетики класицизму. Які характерні погляди на розуміння світу в естетиці Просвітництва?
4. В чому полягає заслуга німецьких просвітителів і філософів у трактуванні фундаментальних естетичних понять: прекрасне, трагічне, комічне, піднесене?
5. Назвіть основні тенденції й представників у сучасній естетичній думці.
6. Яку роль відіграє інтуїція, інстинкт й інтелект у процесі художньої творчості?
7. Як формувалася естетична проблематика структуралізму?

Література

1. Левчук Л.Т. Естетика: Підручник. – К., 1997.
2. Яковлев Е.Г. Эстетика: Учеб. пособие. – М., 2002.
3. Овсянников М.Ф. История эстетической мысли: Учеб. пособие. – М., 1978.
4. Бычков В.В. Эстетика поздней античности (III – IV вв.). – М., 1981.

5. Лосев А.Ф. Эллинистически-римская эстетика I – II вв. н.э. – М., 1979.
6. Левчук Л. Західноєвропейська естетика XX століття. – К., 1991.
7. Барт Р. Избранные работы. Семиотика. Поэтика. – М., 1989.
8. Левчук Л.Т. Эстетика интуитивизма и абсолютизация формально-технических поисков в искусстве // Эстетика. – К., 1991.
9. Юнг К.Г. Архетип и символ. – М., 1991.
10. Фрейд З. Введение в психоанализ. – М., 1989.
11. Дюфренн М. Кризис искусства // Западноевропейская эстетика XX ст. – М., 1991.
12. Ингарден Р. Исследования по эстетике. – М., 1962.
13. Гуменюк Т.К. Эстетика постмодернизма. Конец стиля? // Гуманітарний часопис: Зб. наук. пр. - X. – 2005. - № 1.

Тема “Категорії естетики та їх місце у відображенні різноманіття світу”

1. Особливості й систематизація естетичних категорій.
2. Прекрасне і потворне.
3. Трагічне і комічне.
4. Модифікації естетичних категорій: гармонія, гротеск, катарсис, ідеал.

Основоположними, самими загальними поняттями естетики, в яких відображається чуттєва природа пізнаваних предметів, є категорії естетики. Естетична теорія має певну систему категорій. Як правило, в центрі системи категорій естетики стоїть головна і універсальна категорія, навколо якої концентруються всі інші. Так, в естетичних теоріях Платона, Арістотеля, Августина Блаженного, Хоми Аквінського, Г. Гегеля, М. Чернишевського в центрі стоїть категорія прекрасного, у І. Канта – естетична думка, в естетичних теоріях Відродження – естетичний ідеал.

Між категоріями існує певна субординація. Так, наприклад, прекрасне і піднесене – категорії, що відображають естетичні властивості природи і людини, тоді як трагічне і комічне – категорії, що відображають об'єктивні процеси тільки соціального життя. Таким чином, самі загальні категорії (прекрасне, піднесене) підпорядковують собі менш загальні (трагічне, комічне). Разом із тим існує і взаємодія, координація між цими категоріями: піднесене, прекрасне, трагічне, трагікомічне. Прекрасне втілюється в естетичний ідеал і мистецтво, а через нього впливає на естетичне відчуття. Категорії естетики

діалектично взаємозв'язані. Але кожна категорія має певну змістовну стійкість. Слід зазначити, що категорії естетики розкривають не тільки гармонійні та позитивні процеси, але й дисгармонічні та негативні, що містяться в категоріях потворного, низовинного.

Прекрасне – це широка за обсягом естетична категорія. Саме це поняття виступає, як правило, синонімом естетичного. Естетику часто визначають як науку про прекрасне. На відміну від прекрасного краса характеризує предмети і явища переважно з їх зовнішнього і не завжди істотного боку. Прекрасне ж відноситься до понять, в яких предмет і явища розкриваються з погляду їх ества, закономірних зв'язків їх внутрішньої структури й властивостей. Категорією “прекрасне”, проте, відображаються не тільки об'єктивні основи, але і суб'єктивний бік, що виражається в особливостях сприйняття суб'єктом цих об'єктивних основ, відношенні до них та їх оцінці. В цьому випадку свідчать про те, що прекрасне виступає як цінність, бо сприймається як позитивний феномен, що викликає цілу гаму позитивних відчуттів, від спокійного милування до бурхливого захоплення.

Потворне – категорія естетики, яка позначає щось відштовхуюче, зухвале, незадоволення внаслідок дисгармонійного, невідповідності, неврегульованості і відображає неможливість або відсутність досконалості. Потворним є не просте заперечення краси. Воно в негативній формі містить уявлення про позитивний естетичний ідеал і виражає приховану вимогу або бажання відродження цього ідеалу.

Потворне пов'язане з іншими естетичними категоріями – прекрасним, комічним, трагічним і здійснює свої естетичні функції тільки у зв'язку з цими категоріями. Трагічне – одна з основних категорій естетики, що відображає наявність глибоких об'єктивних суперечностей в боротьбі людини з природою, в зіткненнях протилежних суспільних сил, у діяльності й внутрішньому світі особи – суперечностей, катастрофічних за своїми наслідками для людини.

Комічне ж відображає життєві явища, що характеризуються внутрішньою суперечністю, невідповідністю тим, якими вони є по суті, і тим, за що вони себе видають. Це може бути невідповідність мети і засобу, зусиль і результату, можливостей і претензій в діях людей і т.д. У комічному відображаються соціальні явища, спосіб життя, діяльності й поведінки людей і т.д., які знаходяться в суперечності з об'єктивним ходом історії та суспільними ідеалами і гідні осміяння. Комічне, таким чином, є специфічною формою розкриття і оцінки суспільних суперечностей. Відтінки комічного вкрай багатоманітні: гумор, іронія, сатира, сарказм. Комічне зустрічається практично у всіх видах мистецтва, реалізуючись у різних жанрах: комедія, сатира, пародія, епіграма, фарс, карикатура, шарж. У комічному сконцентровано різноманітний досвід суспільної свідомості, що освоює і пізнає світ у плані його негативних проявів, особливо світ соціальний, в співвідношенні зі суспільними нормами та цінностями.

Гротеск – художній прийом, що отримав свою назву від орнаментів, знайдених при розкопках давньоримських підземних споруд – гrotів. У цих орнаментах фантастичним чином поєднувалися рослинні й тваринні форми. В мистецтві цей прийом має на меті викликати здивування, сміх, справляти враження за допомогою деформації, фантастичної комбінації реальних предметів і явищ, поєднання несумісного, уявлення контрастів, жахливого, потворного, нерідко з блазеньським відтінком.

В історії естетичної думки краса зіставлялася з гармонією. Поняття гармонії нерозривно пов'язано з поняттям порядку, впорядкованості. Порядок і неврегульованість – об'єктивні властивості дійсності. Те, що в одній системі виступає як порядок, в іншій системі може викликати хаос. Гармонія – складна естетична категорія. Можна говорити про гармонійний устрій Всесвіту, природи або окремих її елементів, про гармонію людського тіла, творів мистецтва, про гармонію як певний естетичний ідеал, про гармонійно розвинуту особу.

Для позначення одного з істотних моментів естетичної дії використовується термін – катарсис. Стародавні піфагорійці розробили теорію очищення душі від шкідливих пристрастей (гніву, страху, ревнощів і т.п.). Платон не пов'язував катарсис із мистецтвами, які цінувалися ним не дуже високо. Єство катарсису він убачав в очищенні душі від плотських устремлінь, від всього тілесного, що затінює і спотворює красу ідей. Інше власне естетичне осмислення катарсису було дано Арістотелем. Він писав, що під дією музики і співів збуджується психіка слухачів, у ній виникають сильні афекти (ніжності, страху, ентузіазму), внаслідок чого слухачі «одержують» свого роду очищення, тобто полегшення, пов'язане з насолодою. В сучасному трактуванні катарсис розуміється як завершальна стадія психофізіологічного процесу, що лежить в основі естетичного сприйняття мистецтва.

Естетичний ідеал, як правило, органічно пов'язаний з тими чи іншими боками та рисами історично мінливого суспільного ідеалу. Не менш повно ідеал матеріалізувався у вигляді його конкретного носія – позитивного або ліричного героя, який іноді навіть всупереч логіці реальних обставин торжествував і затверджувався як еталон досконалості, зразок життєвої поведінки. Уявлення про ідеальні сторони життя, про найестетичніший ідеал часто відображаються в ліричних віршах, у пейзажах, натюрмортах, музичних п'єсах, програмах симфоній. В опосередкованому вигляді позитивний ідеальний настрій творів кожного разу знаходить своєрідний вираз у методі художньої творчості (романтизмі, реалізмі і т.д.). По суті, естетичний ідеал зливається з уявленням про прекрасне, тоді як його відсутність викликає уявлення про потворне і низовинне, комічне і трагічне. В своєму вищому значенні естетичний ідеал відображає піднесене і героїчне.

Контрольні запитання

1. Який зміст естетичних категорій і які їх особливості? Охарактеризуйте їх субординацію.
2. В чому полягає ціннісний зміст естетичної категорії прекрасного?
3. Яку роль відіграє потворне в мистецтві й естетиці декадансу?
4. З якими соціальними процесами і природними явищами пов'язані естетичні категорії трагічного та комічного?
5. Як і де використовуються такі естетичні категорії, як гармонія, гротеск, катарсис, ідеал?

Література

1. Левчук Л.Т. Естетика: Підручник. – К., 1997.
2. Шестаков В.Т. Эстетические категории: Опыт систематического и исторического исследования. – М., 1983.
3. Воронина Л.А. Основные эстетические категории Аристотеля. – М., 1975.
4. Берк Э. Философские исследования о происхождении наших идей возвышенного и прекрасного. – М., 1979.
5. Шиллер И. О нравственной пользе эстетических нравов // Собр. соч.: В 8 т. - М.-Л., 1950. - Т.4

Тема “Мистецтво і художня творчість. Митець у технократичному світі”

1. Види мистецтв та їх взаємодія.
2. Специфіка мистецтва. Проблема художнього образу.
3. Процес художньої творчості, його особливості.
4. Мистецтво і митець у технократичному світі.

Мистецтво – особливий спосіб духовно-практичного освоєння дійсності людиною через перетворення її й самого себе. Мистецтво задовольняє універсальні потреби людини у сприйнятті світу в розвинутих формах людської чуттєвості, що втілені в художні твори. Мистецтво розпадається на види. Види мистецтва історично конкретні й залежать від можливостей матеріального втілення художнього змісту (словесним для літератури, звуковим для музики, об'ємно-пластичним для скульптури).

Видові особливості, будучи специфічним виявленням загального, зберігаються протягом всієї історії мистецтв, хоча в кожному епоху в різних художніх культурах виявляються по-різному.

Кожний вид мистецтв унікальний. Він має певні переваги перед іншими в зображенні тих чи інших боків життя, у виразі відтінків людських відчуттів і разом з тим відрізняється відомою обмеженістю в порівнянні з іншими мистецтвами.

Спостерігається і процес виникнення нових мистецтв, яких не знали художні системи минулого (художня фотографія, телевізійне мистецтво).

В сучасній художній культурі існує тенденція до синтезу мистецтв. Синтез мистецтв – об'єднання різних видів мистецтва в рамках єдиного художнього твору. Існує група мистецтв, які за природою своєю є синтетичними. Це все просторово-часові мистецтва (театр, кіно, телебачення, естрада, цирк). У них об'єднання засобів різних мистецтв відбувається на основі творчості актора, сценічної дії (в документальних жанрах – реальної життєвої події, дії або особи). Проблема синтезу тут виступає як проблема художньої цілісності, органічної єдності того чи іншого твору.

Основною “клітинкою” мистецтва, що втілює в собі його особливості й закономірності, є художній образ, де “живе конкретне ціле”. На думку Гегеля, художній образ має здатність змінювати нашу точку зору на предмет. У художньому образі відображені або виражені найістотніші особливості мистецтва в цілому. Звичайно художній образ визначають як форму або засіб віддзеркалення дійсності в мистецтві, особливістю якого є вираз абстрактної ідеї в конкретній чуттєвій формі. Основними етапами або рівнями формування художнього образу є: образ-задум, художній твір, образ-сприйняття. Наступний етап пов'язаний з конкретизацією образу-задуму в матеріалі. Умовно його називають образом-твором. Останнім етапом, на якому діють свої закони, є етап сприйняття художнього твору. Тут образність є не що інше, як здатність відтворити, побачити в матеріалі (в кольорі, звуці, слові) ідейний зміст твору мистецтва. Художній образ, здатний глибоко схвилювати і вразити людину, одночасно з цим справляє на неї величезну виховну дію.

Творчістю художника є єдність емоційної й інтелектуальної сторін його особистості, сплавлених у праці. Причому художня праця з особливою наочністю виступає як гра фізичних та інтелектуальних сил. Потім ця емоційно-інтуїтивна активність виводиться на рівень свідомого, коли у художника виникає задум як актуальна установка на виявлення мети творчості. Найголовнішою фазою художньої творчості є натхнення. Натхнення являє собою вищу напругу і духовних, і фізичних сил. Натхнення не є результат раптового осяяння: це якісний стрибок на основі кількісних змін, що виникають у художника в процесі щоденних, щогодинних, щосекундних спостережень. Це процес накопичення матеріалу, напружена внутрішня робота. Разом із тим

повсякденна праця і натхнення надають доцільності, соціальної й естетичної значущості діяльності художника, оскільки тільки в цьому процесі реалізується ідея творця, що перетворюється на реально існуюче художнє явище, виникає твір мистецтва.

Твір мистецтва – найважливіша ланка художньої культури, предмет особливого, естетичного сприйняття. В цьому понятті можуть бути акцентовано три значення. По-перше, художній твір є продукт цілеспрямованої людської діяльності й культури, а не предмет природи. По-друге, воно являє собою продукт специфічної праці у сфері мистецтва, а не в інших сферах людської діяльності й культури і призначено для специфічного сприйняття. По-третє, художнім називають твір мистецтва, що має певний рівень закінченості й виразності, відповідності повноцінного змісту і форми, цілісності й здатності впливати на глядача, слухача, читача.

Для естетики особливе значення має розгляд зв'язку прогресивних процесів у науково-технічній і художній сферах. Необхідно розглядати науково-технічний прогрес у сукупності проблем людської культури. Вивчати його детально – значить розглядати разом із матеріальним виробництвом і духовне виробництво. Духовне виробництво є духовною творчістю (наукове, художнє) і розподілом освоєння духовних цінностей, завдяки чому працює механізм міжособового спілкування людей. При такому підході науково-технічний процес і частка художньої культури виявляються тісно пов'язаними.

З'єднання наукових і технічних переворотів у ХХ ст. привело в середовищі художників і архітекторів до серйозного естетичного переосмислення технічних форм. Категорію прекрасного в техніці стали визначати як збіг досконалості виконання задуму і відчуття красивого. Іноді такі збіги виникають легко, природно, але частіше за все досягаються за допомогою цілеспрямованого формоутворення, оскільки існують відмінності між умовами виготовлення предметів та їх подальшого використання. Таке відношення до техніки отримало теоретичне і методологічне обґрунтування в теоріях функціоналізму, що супроводжували загальнофілософські та соціально-економічні дослідження науково-технічної революції.

В теоріях функціоналізму в даний період спостерігається підвищений інтерес до формування нового, дуже активного за своєю дією на широкі маси естетичного ідеалу – головним чином за допомогою лабораторних художніх експериментів, досить далеких від реального положення справ у сучасній науці й техніці.

Науково-технічна революція в умовах поступального суспільного прогресу супроводжується могутніми зсувами в культурі. Загальнолюдські досягнення в матеріальній сфері адресуються все більшій кількості людей. З другого боку, завдяки розповсюдженню телебачення і засобів звукозапису відбувається нівелювання інтересів і смаків людей в найбільш інтимній для них домашній обстановці, в

колі сім'ї. Людина стає запрограмованою ззовні. Її всеїдність у споживанні обертається лише поверхневим сприйняттям культури.

Відношення до навколишнього середовища фіксується і програється, наприклад, у кіно, по-новому забарвлюючи тональність реального наочно-просторового середовища. Непрямим чином, але не менш активно цю ж роль відіграють література і живопис. Причому досягнення в одних видах художньої творчості розповсюджуються на інші.

Автори художніх творів працюють у межах, визначуваних можливостями техніки, соціальними і економічними умовами, і мають різний ступінь творчої свободи. В міру розвитку науково-технічного прогресу взаємовідношення авторів із цими об'єктивними умовами для творчості змінюються. Вони не приводять до обов'язкового полегшення, поліпшення умов творчості. Сама творча праця стає все більш диференційованою, включає в себе безліч проміжних етапів. У задачу автора входить привести в дію весь механізм художньої діяльності, пояснити свій задум співвиконавцям і технічним працівникам на проміжній, зрозумілій для них мові. Нерідко сама творчість стає принципово колективною, особливо в архітектурі, кіно, де важко виділити індивідуальну волю окремого автора.

Контрольні запитання

1. Назвіть види мистецтва і охарактеризуйте їх.
2. Що таке художній образ?
3. Вкажіть особливості художньої творчості. Які умови необхідні для творчого процесу?
4. Яке місце посідають мистецтво і художник у сучасному світі?

Література

1. Андреев А.А. Место искусства в познании мира. – М., 1980.
2. Шепетис Л.К. Искусство и среда. Место искусства в современной эстетической среде. – М., 1978.
3. Искусство и эстетическое воспитание молодежи. – М., 1981.
4. Толстых В. Искусство и мораль (о социальной сущности искусства). – М., 1973.
5. Гайдеггер М. Пространство и искусство // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М., 1991.
6. Ортега-и-Гассет Х. Дегуманизация искусства // Самосознание европейской культуры XX века: Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. – М., 1991.

7. Поліщук О.П. Дизайн-мислення: художньо-проектний елемент у творчості й культурі // Гуманітарний часопис: Зб. наук. пр. –Х., - 2005. - № 3.

Темати для рефератів і контрольних робіт з естетики

1. Естетична категорія «прекрасне» в діалозі Платона «Пір».
2. Арістотель про соціальні основи трагедії й трагедії в мистецтві.
3. Вчення про красу в праці Августина «Сповідь».
4. Естетичне виховання в концепції людини Дж. Локка.
5. Особливості художньої творчості в естетиці епохи Відродження.
6. Вчення І. Канта про естетичний смак.
7. Концепція видів і жанрів мистецтва в естетиці Гегеля.
8. Поняття катарсису і його місце в сприйнятті творів художньої творчості.
9. Мистецтво та релігія.
10. Естетичний парадокс буддизму.
11. Естетична своєрідність художньої культури мусульманських народів.
12. Християнська концепція людини в світі мистецтва.
13. Мистецтво і мораль: єдність етичного і естетичного.
14. Прекрасне і потворне в житті й мистецтві.
15. Інтеграція мистецтв і феномен масових видовищ.
16. Естетичне середовище як втілення особи людини.
17. Повсякденність як єдність користі й краси.
18. Художня цінність речей.
19. Процес формування естетичної свідомості.
20. Естетичне сприйняття художньої форми.
21. Наука, техніка і художня творчість.
22. Естетичний чинник в оцінці предметів промислового виробництва.
23. Емоційно-образне мислення в науковій творчості.
24. Естетична природа реклами.
25. Інтеграція наукової, технічної та художньої діяльності в дизайні.
26. Проблема класифікації естетичних категорій.
27. Естетичний ідеал у досконалій моделі світу.
28. Імідж і художній образ: порівняльний аналіз.
29. Гармонія як естетична категорія.
30. Соціальна природа сміху і категорія комічного в естетиці.
31. Художній образ як форма віддзеркалення й інтерпретації дійсності.
32. Особливості художньої творчості в технократичному світі.

Підсумковий тест з етики і естетики

- 1. Які з наведених понять відносяться до етики:**
а) буття і небуття; б) добро і зло; в) прекрасне і потворне;
г) діалектика і метафізика?
- 2. Що входить у задачу прикладної етики:**
а) теоретичне обґрунтування моральних принципів; б) контроль за виконанням подружнього обов'язку; в) використання знань про мораль у службово-професійній діяльності; г) формування етичного ідеалу?
- 3. Які риси особи асоціюються з моральною вадою:**
а) дружелюбність і правдивість; б) люб'язність і чемність; в) догоджання і удавання; г) соромливість і скромність.
- 4. Хто був автором терміна «мораль»:**
а) Сенека; б) Гегель; в) Цицерон; г) Лукрецій Кар?
- 5. Що таке етика:**
а) ідеологічна доктрина; б) художній прийом; в) наука про мораль;
г) програма політичної партії?
- 6. У чому специфіка морального регулювання поведінки:**
а) у розпорядженнях до поведінки; б) релігійних заповідях;
в) законах права; г) адміністративних наказах?
- 7. Який принцип спілкування прихований в «золотому правилі» моральності: «(Не) дій у відношенні до інших так, як ти (не) хотів би, щоб інші діяли у відношенні до тебе)?»**
а) взаємозалежність; б) свобода; в) егоїзм; г) байдужість.
- 8. У дискурсивній теорії моралі сучасного філософа Ю. Габермаса етика подана як своєрідний метод. Що можна зробити за допомогою цього методу:**
а) досягти консенсусу; б) спровокувати конфлікт; в) провести теоретичне дослідження; г) викрити провину?
- 9. Хто автор терміна «естета» в позначенні вчення про чуттєву культуру людини:**
а) Баумгартен; б) Арістотель; в) Шедстерн; г) Бергсон?
- 10. Яке навчання відображає закономірності освоєння людиною світу в художньо-образній формі:**
а) про моральні принципи; б) про суспільний розвиток; в) про правильне мислення; г) про чуттєве сприйняття?
- 11. Яка категорія естетики відображає відштовхуюче, дисгармонійне, неврегульоване:**
а) героїчне; б) низовинне; в) потворне; г) прекрасне?
- 12. Назвіть категорію естетики, що відображає сукупність природних, соціальних і художніх явищ як джерела естетичного переживання:**
а) потворне; б) піднесене; в) комічне; г) трагічне?

13. **Яка категорія відображає естетичну цінність вчинків, дій і діяльності як окремої особи, так і суспільства:**
а) низовинне; б) прекрасне; в) героїчне; г) піднесене?
14. **Яка категорія естетики відображає гранично негативні явища дійсності й властивості суспільного та індивідуального життя:**
а) піднесене; б) героїчне; в) смішне; г) низовинне?
15. **Яка естетична категорія, що відображає естетичну цінність вчинків, дій і діяльності як окремої особи, так і суспільства:**
а) низовинне; б) прекрасне; в) героїчне; г) піднесене?
16. **Який термін античної естетики позначає гармонію зовнішнього та внутрішнього, що є умовою краси людини:**
а) катарсис; б) калокагатія; в) піднесене; г) героїчне?
17. **Хто є автором терміна “Етика”:**
а) Платон; б) Арістотель; в) Ф. Фейєрбах; г) Ж.-П. Сартр?
18. **Які моральні якості повинна мати людина, щоб виконувати свій моральний обов’язок:**
а) відповідальність; б) скромність; в) щирість; г) ввічливість?
19. **Які моральні засади перш за все здатні сформувані й підтримувати людську гідність:**
а) свобода; б) корпоративний дух; в) звичаї та традиції; г) ситуація морального вибору?
20. **Які види мистецтва відносяться до зображуваних:**
а) кіно; б) балет; в) живопис; г) музика?
21. **Які види мистецтва відносяться до синтетичних:**
а) скульптура; б) живопис; в) цирк; г) архітектура?
22. **Які основні принципи естетичного освоєння дійсності:**
а) істина – неправда; б) добро – зло; в) віра – розум; г) прекрасне – потворне?.

Глосарій

Авангардизм – рух у культурі ХХ ст. Цим терміном іменуються різні модерністські течії в мистецтві, які виступають із закликами до повного оновлення художніх форм і виразних засобів.

Алегорія – один із художніх прийомів іносказань, значення якого полягає в тому, що абстрактна думка або явище дійсності виступає в творі мистецтва у формі конкретного образу.

Альтруїзм – моральний принцип, що приписує людині придушення власного егоїзму, безкорисливе служіння «ближньому», готовність пожертвувати своїм інтересом на користь інтересів інших.

Аморалізм – моральний принцип, що обґрунтовує нігілістичне відношення до суспільних і, в першу чергу, до загальнолюдських, норм

моралі і проголошує аморальність виправданим способом поведінки особи.

Аскетизм – моральний принцип, що приписує людям самозречення, відмова від мирських благ і насолоди, придушення чуттєвих прагнень заради досягнення якої-небудь соціальної мети або етичного самовдосконалення.

Бароко – художній стиль в європейському мистецтві кінця XVI – початку XVIII ст. Ведучим мистецтвом бароко є архітектура, їй підлегле прикладне мистецтво, живопис, скульптура. В архітектурі бароко декоративне начало переважає конструктивне. Художня задача - уразити, засліпити пишнотою.

Благо – загальне поняття, що вживається для позначення позитивної цінності предметів та явищ.

Благодіяння – дія, що має позитивне етичне значення і оцінюється як добро.

Ввічливість – моральна якість, що характеризує поведінку людини, для якої пошана до людей стала повсякденною нормою поведінки і звичним способом поводження з оточуючими. Вона включає в себе: уважність, зовнішній прояв доброзичливості до всіх, готовність надати послугу кожному, хто в цьому має потребу, делікатність, такт.

Вдячність – відношення людини до тої людини, яка надала їй у минулому благодіяння, послугу, що виражається в особливому відчутті готовності відповісти взаємним благодіянням.

Відповідальність – поняття, що характеризує особу з погляду виконання нею вимог, що пред'являються суспільством; зобов'язання виконувати завдання і забезпечувати їх задовільне завершення.

Гармонія – уявлення про цілісність і досконалу організацію естетичного об'єкта, що виникає на основі якісної та кількісної відмінності.

Гедонізм – спосіб обґрунтування моралі й тлумачення її природи, що широко застосовувався в історії етичної думки. Весь зміст різноманітних моральних вимог гедонізму зводиться до загальної мети – отримання насолоди і уникнення страждання.

Героїзм – особлива форма людської поведінки, яка в етичному відношенні є подвигом.

Героїчне – естетична категорія, що відображає естетичну цінність вчинків, дій і діяльності окремої особи або суспільства, що має велике значення для життя суспільства, держави або всього людства і вимагає напруги всіх інтелектуальних, етичних і фізичних сил, відваги, мужності, стійкості й самопожертвування в ім'я торжества ідеалів.

Готика – стиль у мистецтві пізнього європейського середньовіччя. Характерні риси готики виразилися у величезних, залитих багатоколірним світлом вітражних вікнах, зальних просторах соборів, у колонах, стрілчастих арках, галереях, у незліченних рельєфних прикрасах і скульптурах.

Грація – естетичний термін, який позначає особливий, внутрішній вигляд краси, що виявляється за допомогою руху.

Гріх – поняття, в якому виражається специфічне релігійне розуміння провини людини: це провинна не перед суспільством або людиною, а перед Богом.

Гуманізм – принцип світогляду, в основі якого лежить переконання в безмежності можливостей людини та його здатності до самовдосконалення, вимога свободи і захисту гідності особи, ідея про право людини на щастя і про те, що задоволення його потреб та інтересів повинно бути кінцевою метою суспільства.

Декадентство – термін для позначення занепадницьких явищ у мистецтві, які виражають настрій суспільного і етичного занепаду, – відмова від цивільних ідеалів і віри, розчарування в житті, занурення в сферу індивідуалістичних переживань та еротичних захоплень.

Дизайн – творча діяльність, спрямована на формування і впорядкування наочно-просторового середовища, в процесі якого досягається єдність її функціональних та естетичних аспектів.

Добро – одне із самих загальних понять моральної свідомості й одна з найважливіших категорій етики. Разом зі своєю протилежністю – злом добро є самою узагальненою формою розмежування і зіставлення етичного і аморального, має позитивне і негативне моральне значення того, що відповідає змісту вимог моральності, і того, що суперечить ним.

Егоїзм – життєвий принцип і моральна якість, що характеризує людину з точки зору його відносин до суспільства та інших людей; означає надання переваги при виборі лінії поведінки власним інтересам перед інтересами суспільства і навколишніх людей і є самим відкритим виявленням індивідуалізму.

Еклектика – неоднорідність художніх ознак, що виявляється в одному або у ряді пов'язаних між собою творів мистецтва.

Естетика – наука, що вивчає природу, основні закони розвитку і функціонування естетичного в природі, суспільстві, в матеріальному та духовному виробництві, в образі життя, спілкуванні людей, форми естетичної свідомості, основні закономірності виникнення, розвитку і місця в житті суспільства мистецтва як вищої форми прояву естетичного.

Етика – (греч. ethica) – філософська область знання, об'єктом вивчення якої є мораль. Етика як одна з якнайдавніших теоретичних дисциплін виникла як частина філософії в період становлення рабовласницького суспільства.

Етикет – сукупність правил поведінки, що стосуються зовнішнього прояву відношення до людей (поводження з оточуючими, форми обігу та вітань, поведінка в суспільних місцях, манери і одяг).

Етична норма – система загальних цінностей і правил етики, яких повинні дотримуватися всі люди.

Заповідь – етична норма, представлена в моральній свідомості у вигляді повчання.

Зло – категорія етики, що за своїм змістом є протилежністю добру, і поняття моральної свідомості, яка служить самим узагальненим виразом уявлень про аморальне, що суперечить вимогам моралі, яка заслуговує засудження, а також загальною абстрактною характеристикою негативних моральних якостей.

«Золоте правило» - в етиці прийнято називати біблійну заповідь: «У всьому, як хочете, щоб інші поступали з вами, поступайте і ви з ними». Це була одна з перших в історії моральних уявлень людства формулювань принципу рівності.

Іронія – термін, що позначає різновид комічного, а також один із способів створення комедійного образу.

Мистецтво – найважливіша естетична категорія, що характеризує особливу форму суспільної свідомості, а також людської діяльності в сукупності продуктів. Мистецтво служить задоволенню однієї з вищих потреб людей – художньої.

Калокагатія – термін античної естетики, що позначає гармонію зовнішнього і внутрішнього, яка є умовою краси людини.

Канон – система правил, норм у мистецтві, є пануючою в який-небудь період в якому-небудь художньому напрямі.

Катарсис – (грец. очищення) – термін античної естетики, що служив для визначення одного із суттєвих моментів естетичного впливу мистецтва на людину.

Категоричний імператив – основна категорія етики І. Канта; сформульований ним «етичний закон», який свідчить: поступай тільки згідно з таким правилом, керуючись яким ти в той же час можеш побажати, щоб воно стало загальним моральним законом (тобто щоб всі інші могли також йому слідувати).

Кіч – вульгарність, відсутність естетичного смаку в літературі і мистецтві.

Класицизм – напрям у літературі та мистецтві кінця XVIII – початку XIX в., характерними рисами якого є нормативність, прагнення до встановлення строгих правил художньої творчості, а також регламентація естетичних критеріїв оцінок художнього твору.

Комічне – одна з основних естетичних категорій, що відображає життєві явища, які характеризуються внутрішньою суперечністю, невідповідністю часу, в якому вони існують.

Краса – одна з найважливіших категорій естетики, що відображає такі естетичні властивості предметів і явищ дійсності, як гармонійність, досконалість, упорядкованість.

Ліричне – термін, що позначає підтвердження в мистецтві цінності піднесених емоційних переживань особи.

Любов – відчуття, відповідне відносинам спільності й близькості між людьми, оснований на їх взаємній зацікавленості й схильності.

Міра – естетична категорія, що відображає значущість якісно-кількісної визначеності, в цілісності предметів, явищ і процесів об'єктивного світу.

Мораль – (від лат. *moralis*) – особлива форма суспільної свідомості й вид суспільних відносин, один із способів регуляції поведінки. Зміст моралі – сукупність особливих якостей особи, які спонукають її слідувати добру і уникати зла, а також вимоги, зафіксовані в сукупності норм і принципів. Вони мають загальне значення і розповсюджуються на всіх членів суспільства, складаючи культуру міжособистісних відносин.

Низовинне – категорія естетики, що відображає гранично негативні явища дійсності й властивості суспільного та індивідуального життя, які викликають у читача або глядача відповідне емоційно-естетичне навантаження (презирство і огида).

Норма – (від лат. *norma* – правило, зразок) – узаконене встановлення, визнаний обов'язковим порядок.

Норми естетичні – загальноприйняті принципи естетичної діяльності, творчості й сприйняття, а також зразки художньо-естетичних цінностей в даному соціальному колективі та його культурі, правила створення і сприйняття творів мистецтва, які в разі строгої непохитності набувають форми канону.

Норови – звичаї, що мають етичне значення, підтримувані в суспільстві за допомогою моральних відносин, або, навпаки, відступи від вимог моральності.

Обов'язок – одна з основних категорій етики; суспільна необхідність, виражена в етичних вимогах у такій формі, в якій вони виступають перед певною особою.

Образотворчі мистецтва – група мистецтв, оснований на прямому відтворенні конкретних явищ життя в їх видимому наочному вигляді. До образотворчих мистецтв відносяться скульптура, живопис, графіка, художня фотографія.

Оцінка художня – визначення художньої цінності творів мистецтва.

Піднесене – одна з основних категорій естетики, сукупність природних, соціальних і художніх явищ, які є винятковими за своїми кількісно-якісними характеристиками і виступають завдяки цьому джерелом глибокого естетичного переживання.

Поп-арт – напрям сучасного модерністського мистецтва, що видає предмети промислового виробництва або їх натуралістичні точно виконані копії за художні твори.

Потворне – категорія естетики, яка позначає щось відштовхуюче, зухвале незадоволення внаслідок дисгармонійної невідповідності, нерегульованості і відображає неможливість або відсутність досконалості.

Прекрасне – найістотніша й широка за обсягом естетична категорія. Прекрасне сприймається як позитивний феномен, що викликає цілу

гаму відчуттів, починаючи зі спокійного милування і кінчаючи бурхливим захопленням.

Принципи – одна з форм етичної свідомості, в якій моральні вимоги виражаються найбільш узагальнено. Вони дають людині загальний напрям діяльності і звичайно служать підставою для конкретних норм поведінки.

Реалізм – правдиве художнє відображення об'єктивної дійсності.

Ригоризм – різновид формалізму в моралі; моральний принцип, який характеризує спосіб виконання вимог моральності, що полягає в строгому і неухильному дотриманні певних етичних норм безвідносно до конкретних обставин і безумовній покірності обов'язку, навіть всупереч доцільності, інтересам людей і суспільства.

Синтез мистецтв – об'єднання різних видів мистецтва в рамках єдиного художнього твору.

Скромність – моральна якість, яка характеризує особу з точки зору її відносин до оточуючих і самої собі і виявляється в тому, що людина не визнає за собою ніяких виняткових достоїнств або особливих прав, добровільно підпорядковує себе вимогам суспільної дисципліни, обмежує свої власні потреби відповідно до існуючих у даному суспільстві матеріальних умов життя народу.

Сумління – категорія етики, що характеризує здатність особи здійснювати моральний самоконтроль, самостійно формулювати для себе етичні обов'язки, вимагати від себе їх виконання і проводити самооцінку скоюваних вчинків.

Солідарність – єдність переконань і дій, взаємна допомога і підтримка, основана на спільності інтересів і необхідності здійснення загальної мети.

Співчуття – одна з форм прояву людинолюбства; відношення до іншої людини, основане на визнанні законності його потреб та інтересів; виражається в розумінні відчуттів і думок іншої людини, наданні моральної підтримки його устремлінням і готовності сприяти їх здійсненню.

Спілкування – поняття взаємодії людей, що описує і характеризує базову потребу людини бути включеним у соціум, культуру.

Справедливість – поняття, яке сприяє розумінню ества людини і його прав, а також явищ з погляду розподілу блага і зла.

Стиль – сукупність головних ідейно-художніх особливостей творчості майстра, що виявляється в типових для нього темах, ідеях, характерах, конфліктах, а також у своєрідності образотворчо-виразних засобів, художніх прийомів.

Терпимість – моральна якість, яка характеризує відношення до інтересів, переконань, вірувань, звичок у поведінці інших людей. Виражається в прагненні досягти взаємного розуміння і узгодження різнорідних інтересів і без застосування крайніх заходів тиску переважно методами роз'яснення і виховання.

Трагічне – категорія естетики, що відображає наявність глибоких об'єктивних суперечностей в боротьбі людини з природою, в зіткненнях протилежних суспільних сил, у діяльності й внутрішньому світі людини – суперечностей, катастрофічних за своїми наслідками для людини.

Толерантність – терпимість, моральна якість, що характеризує відношення до інтересів, переконань, вірувань, виражається в прагненні досягти взаємного узгодження різнорідних інтересів без вживання крайніх заходів тиску.

Проценко Ольга Петрівна
Селевко Володимир Борисович

ОСНОВИ ЕТИКИ І ЕСТЕТИКИ

Редактор Т.Г. Кардаш

Зв. план, 2006

Підписано до друку 28.03.2006

Формат 60x84 1/16. Папір офс. №2. Офс. друк.

Ум. друк. арк. 3,0. Обл.–вид.арк. 3,37. Наклад 100 прим.

Замовлення 146. Ціна вільна

Національний аерокосмічний університет ім. М.Є Жуковського
“Харківський авіаційний інститут”

61070, Харків-70, вул. Чкалова, 17

[http: // www.khai.edu](http://www.khai.edu)

Видавничий центр “ХАІ”

61070, Харків – 70, вул. Чкалова, 17

izdat@khai.edu